

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri
İnstitutu**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ÜMUMTƏHSİL
MƏKTƏBLƏRİ ÜÇÜN COĞRAFIYA FƏNNİ ÜZRƏ TƏHSİL
PROQRAMI (KURİKULUMU)**

(VI-XI siniflər)

Bakı – 2013

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) aşağıdakı tərkibdə yaradılmış işçi qrupu tərəfindən hazırlanmışdır.

Sədr: Müseyib Müseyibov - BDU-nun coğrafiya fakültəsinin dekanı, fiziki coğrafiya kafedrasının müdiri, coğrafiya üzrə elmlər doktoru, professor, Üzvlər: Təranə İsmayılova - layihənin koordinatoru, ARTPI-nin böyük elmi işçisi, Elburus Əlizadə - AMEA-nın Coğrafiya İnstitutunun şöbə müdiri, coğrafiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nərminə Seyfullayeva - BDU-nun və 190 №-li orta məktəbin müəllimi, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, İsrafil İsmayılov - BDU-nun baş müəllimi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin baş mütəxəssisi, Mərifət Eyyibova - Bakı şəhəri 126 №-li məktəbin müəllimi, Lətifə Bayramova - Bakı şəhəri 246 №-li məktəbin müəllimi, Qabil Səmədov - Bakı şəhəri H.Əliyev adına liseyin müəllimi, Sevil Quliyeva - Bakı şəhəri 167 №-li məktəbin müəllimi, Şəfiqə Hübətova - Bakı şəhəri 258 №-li məktəbin müəllimi, Məhbubə Babayeva - Bakı şəhəri 239 №-li məktəbin müəllimi, Aygün Əliyeva - Bakı şəhəri 175 №-li məktəbin müəllimi, Yelena Əliyeva - BPKİA və YHI-nun metodisti, Şahsənəm İsgəndərova - Bakı şəhəri 3№-li məktəbin müəllimi.

Təhsil proqramının (kurikulumun) internet üçün hazırlanmasına məsul olanlar:

Akif Əliyev, ARTPI-nin Ümumi orta və tam orta təhsilin kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Əlişah Gərayev, ARTPI-nin Ümumi orta və tam orta təhsilin kurikulumu şöbəsinin Təbiət-riyaziyyat fənlərinin təlimi bölməsinin müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Təranə İsmayılova, ARTPI-nin Ümumi orta və tam orta təhsilin kurikulumu şöbəsinin Təbiət-riyaziyyat fənlərinin təlimi bölməsinin böyük elmi işçisi

Mündəricat

Giriş

I. Coğrafiya təliminin məzmunu

- 1.1. Ümumi təlim nəticələri
- 1.2. Məzmun xətləri
- 1.3. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri
- 1.4. Fəaliyyət xətləri
- 1.5. Məzmun standartları
 - VI Sinif
 - VII Sinif
 - VIII Sinif
 - IX Sinif
 - X sinif
 - XI sinif
- 1.6. Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya

II. Təlim strategiyaları

- 2.1. Coğrafiya təliminin təşkilinə verilən əsas tələblər
- 2.2. Coğrafiya təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar
- 2.3. Müəllimin təlimin planlaşdırılmasına dair nümunələr
- 2.4. Coğrafiya fənninin məzmun standartlarının şərhə

III. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi

Tezaurus

Resurslar

Ədəbiyyat olunmuş siyahısı

Giriş

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) və onun xarakterik cəhətləri. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 15 iyun 1999-cu il tarixli, 168 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” ölkəmizdə təhsil islahatlarının həyata keçirilməsi üçün ilkin təkan oldu. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2006-cı il tarixli, 233 nömrəli qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)” kimi dövlət əhəmiyyətli mühüm sənəd qəbul edildi. Bu sənədə əsasən fənlər üzrə təhsil proqramlarının (kurikulumların) hazırlanmasına başlanıldı və bu iş müvəffəqiyyətlə davam etdirilməkdədir.

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq Milli Kurikulum sənədinə əlavə və dəyişikliklər edilməklə “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)” qəbul edildi. Bütün fənlər kimi, Coğrafiyadan da hazırlanmış yeni təhsil proqramı (kurikulumu) bit daha nəzərdən keçirildi.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, təlim prosesində şagirdlərin yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürünün, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə, həyat üçün zəruri olan bacarıqların qazanılmasına imkan yaranır, şagirdyönümlülüyə, nəticəyönümlülüyə, şəxsiyyətyönümlülüyə, tələbyönümlülüyə istinad olunur.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) nəticəyönümlü, şagirdlərin meyil, maraq və qabiliyyətlərinə əsaslanan, onların potensial imkanlarını nəzərə alan, fənnin xarakterik xüsusiyyətlərini, məqsəd və vəzifələrini, fənnin məzmununu, təlim strategiyalarını və şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən konseptual bir sənəddir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) ən mühüm xarakterik cəhəti onun nəticəyönümlü olmasıdır. Bu sənədin hazırlanması zamanı, bir qayda olaraq, bütün təlim prosesində əldə edilməsi nəzərdə tutulan nəticələr əvvəlcədən müəyyənləşdirilir və məzmunu gətirilir. Bu nəticələr həm məzmunu ifadə edir, həm də qiymətləndirmə standartlarının hazırlanmasına şərait yaradır. Nəticələrin əvvəlcədən müəyyən olunması onları əldə etməyə yönəlmiş fəaliyyətlərin inkişafını izləmək və istiqamətləndirmək üçün imkan yaradır.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramındakı (kurikulumdakı) təlim nəticələri ətrafda baş verən təbii hadisə və proseslərin yaranma səbəblərinin, inkişaf xüsusiyyətlərinin, onların ərazi üzrə paylanma qanunauyğunluqlarının, Yer kürəsi əhalisinin və ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafına və global problemlərə dair bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə yönəlmişdir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) özünün daha mürəkkəb strukturu, məzmunu və əhatə etdiyi sahələrin miqyası ilə seçilir. Şagirdlərin dünyada baş verən təbii, ictimai-siyasi proses və hadisələri dərk etməsinə, təbiət-cəmiyyət əlaqələrini, insanların müxtəlif xarakterli fəaliyyətlərini, coğrafi mühitin məskunlaşma və təsərrüfat fəaliyyəti üçün əlverişlilik səviyyəsini qiymətləndirməsinə və məntiqi mülahizələr irəli sürməsinə imkan verir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) hazırlanarkən fənnin spesifik xüsusiyyətləri əsas götürülmüşdür. Nəzərə alınmışdır ki, bu fənnin

vasitəsilə şagirdlərdə Yer planetinin Günəş sistemində mövqeyi və onun fiziki-coğrafi nəticələrinə, coğrafi təbəqədə ərazi dəyişmələrinin əsas qanunauyğunluqları və bununla əlaqədar Yer səthi təbiətinin qlobal, müasir, ekoloji sistemlərinin yaranması xüsusiyyətlərinə, təbiətdə baş verən təbii hadisə və proseslərin meydana gəlmə səbəblərinin inkişaf mexanizminə, onların ərazi üzrə paylanma qanunauyğunluqlarına, cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin və ətraf mühitin mühafizəsinin mümkün yollarına dair bilik və bacarıqlar formalaşdırılır. Coğrafiya fənni kurikulumu əsasında insanın məkanda fəaliyyətinin təşkili, ona təsir edən təbii, sosial-iqtisadi və siyasi amillərin təhlili və ərazidə formalaşan müxtəlif miqyaslı sosial-iqtisadi sistemlərin fərqləndirici cəhətləri müqayisə olunur. Bunun əsasında şagird dünyada cərəyan edən qlobal təbii və sosial-iqtisadi proseslərin insan fəaliyyətinə nə dərəcədə təsir etməsini kompleks şəkildə təhlil edərək proqnozlaşdırır.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı iqtisadi və fiziki coğrafiyanı kompleks şəkildə öyrənməyə imkan verir və şagirdlərdə məlumatları təhlil etmək, statistik iqtisadi göstəriciləri müqayisə etmək, müvafiq nəticələr çıxarmaq, texniki-iqtisadi hesablamalar aparmaq, diaqramlar və qrafiklər qurmaq, xəritə oxumaq bacarıqlarının formalaşdırılmasını, ətraf mühitə həssas və qayğıkeş münasibətin, hissi-emosional keyfiyyətlərin yaranmasını təmin edir.

Coğrafiya fənni kurikulumunda təbiət-cəmiyyət əlaqələrinə dair biliklər əsasında şagirdlərdə məntiqi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Onlarda tədqiqatçılıq bacarığı, fikirlərini ümumiləşdirərək təqdimatlar etmək, proqnoz və referatlar hazırlamaq, təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən hadisə və prosesləri təhlil edib qiymətləndirmək bacarıqlarının formalaşdırılması mühüm istiqamətlər kimi diqqət mərkəzində saxlanılır.

Fənnə aid nəticələr 3 məzmun xətti üzrə müəyyən edilir: coğrafi məkan, təbiət, cəmiyyət. Müəyyən olunmuş məzmun xətlərinin köməyi ilə şagirdlərin şüurunda əhatə olunduqları təbiətin vahid, bütöv və bölünməz obrazı yaradılır. Şagird əvvəlcə yaşadığı Yer kürəsini bir planet kimi öyrənir, onun Günəş və öz oxu ətrafında hərəkətinin coğrafi nəticələrini araşdırır. Sonra Yer kürəsinin quruluşu, relyefi, coğrafi təbəqəsi, təbiəti, iqtisadiyyatı, əhalisi, sərhədləri haqqında müəyyən biliklər alır və bu bilikləri kontur xəritə, atlas, qlobus və digər məzmunlu xəritələr üzərində tətbiq edir, diaqramlar qurur, statistik göstəricilərdən istifadə edir, cədvəllər çəkir.

Şagirdə tolerantlıq, ekoloji mədəniyyət, iqtisadi göstəricilərdən istifadə edə bilmək, nəticə çıxarmaq, layihələr irəli sürə bilmək bacarıqlarının formalaşmasına imkan yaranır.

Fənnin əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri. Coğrafiya fənni şagirdlərin coğrafi təbəqənin əmələ gəlməsi və fəaliyyət mexanizmini, təbəqədə mövcud olan inkişaf qanunauyğunluqlarını dərk etməsinə, Yer kürəsində təbii komplekslərin əmələ gəlməsini, təbiətdə baş verən coğrafi hadisələrin və təbii proseslərin başvermə səbəblərini izah etməsinə imkan verir. Günəş sistemində Yer planetinin mövqeyini və bununla bağlı hadisələri müşahidə etməyə şərait yaradır. Bu fənn Yer təbii imkanlarının iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin, onlardan səmərəli istifadə

olunmasının, təbii resurslarla təminat sahəsində yaranan problemlər və onların həlli yollarının, təsərrüfatın inkişafı nəticəsində təbii komplekslərdəki qlobal ekoloji problemlərin nəticələrinin öyrənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Coğrafiya fənninin ümumtəhsil məktəblərində tədris olunmasının başlıca məqsədi şagirdlərdə Azərbaycanın təbii şəraiti, təbii ehtiyatları, əhalisi və demoqrafik vəziyyəti, dünya ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanın iqtisadi və sosial-coğrafi xüsusiyyətləri, qloballaşma prosesində iştirakı barədə təsəvvürlər yaratmaqla, dünyanın səbəb-nəticə əlaqələri zəminində kompleks şəkildə qavranılması, ətraf mühitin antropogen dəyişilməsinin bəşəriyyətin inkişafına təsiri ilə bağlı biliklər, ekoloji problemlərə həssas münasibət, vətəndaşlıq mövqeyi formalaşdırmaqdan, onların idrak qabiliyyətini, iqtisadi təfəkkürünü və ekoloji mədəniyyətini inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Ümumiyyətlə, coğrafiyanın tədrisi vasitəsilə şagirdin:

- **ümumi orta təhsil səviyyədə** coğrafi təbəqənin əhəmiyyətini və onun mühafizəsinin həyat üçün vacibliyini, təbii mühiti təşkil edən komponentlərin əsas xüsusiyyətlərini, təbiətdəki coğrafi hadisələrin başvermə səbəblərini və yerləşmə qanunauyğunluqlarını bilməsi, xəritə və plan üzrə təhlillər aparması, xəritədən, coğrafi məlumatlardan, statistikadan istifadə etməklə alınmış nəticələrə dair diaqramlar, cədvəllər qurması;

- **tam orta təhsil səviyyədə** ümumi orta təhsil səviyyəsindəki fəaliyyət istiqamətləri dərinləşdirilməklə coğrafi təbəqənin tərkib hissələrinin inkişaf qanunauyğunluqlarını, insan və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsini, təbii kompleksləri müqayisəli təhlil etməsi, onlarda baş verən dəyişikliklərin səbəblərini nümunələr əsasında şərh edərək gələcək üçün proqnozlar verməsi, ətraf mühitdə baş verən dəyişiklikləri müşahidə etmək üçün təcrübələr qoyması, sınaqlar keçirməsi, onların nəticələrini ümumiləşdirib təqdim etməsi, geosiyasi dəyişiklikləri təhlil etməsi, bu dəyişikliklərin Azərbaycana təsiri barədə mülahizələr irəli sürməsi, dünya ölkələrinin təbiəti, təbii ehtiyatları, əhalisi, iqtisadi inkişaf meyilləri haqqında əlavə məlumatlar toplaması və sistemləşdirməsi təmin olunur.

I. Coğrafiya təliminin məzmunu

1.1. Ümumi təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (VI-IX siniflər) üzrə şagird:

- təbii mühiti təşkil edən komponentlərin əsas xüsusiyyətlərini, təbiətdəki coğrafi hadisələrin başvermə səbəblərini və yerləşmə qanunauyğunluqlarını izah edir, onların əsasında müqayisələr aparır, nəticələri ümumiləşdirir, yazılı və şifahi təqdim edir;
- coğrafi təbəqənin əhəmiyyətini və onun mühafizəsinin həyat üçün vacibliyini müvafiq dəlillər əsasında şərh edir;
- müxtəlif şərait və vəziyyətlərdə ətraf mühitin öyrənilməsində coğrafi cihazlardan istifadə edir;

- müəyyən ərazinin kartoqrafik təsvirini verir, xəritə və plan üzrə təhlillər aparır, xəritədən, coğrafi məlumatlardan, statistikadan istifadə edərək müvafiq hesablamalar aparır və nəticələrə dair diaqramlar, cədvəllər qurur;
- Azərbaycanın, eləcə də müxtəlif ölkələrin təbiəti, təbii ehtiyatları, əhalisi, iqtisadi inkişaf meyilləri haqqında əlavə məlumatlar toplayır, sistemləşdirir, onların əsasında təqdimatlar edir.

Tam orta təhsil səviyyəsi (X-XI siniflər) üzrə şagird:

- coğrafi təbəqənin tərkib hissələrinin inkişaf qanunauyğunluqlarını, onların qarşılıqlı əlaqəsini, ətraf mühitə təsirinin nəticələrini izah edir, təbii komplekslərin müqayisəli təhlilini aparır, onlarda baş verən dəyişikliklərin səbəblərini nümunələr əsasında şərh edir;
- ətraf mühitin dəyişməsi prosesini müşahidə etmək üçün təcrübələr aparır, sınaqlar keçirir, onların nəticələrini ümumiləşdirib təqdim edir;
- müvafiq nəzəri biliklər əsasında iqtisadi səmərəliliyin təmin olunması ilə bağlı fərdi qaydada, habelə qrup daxilində kiçik layihələr hazırlayır, hesablamalar aparır, nəticələrin tətbiqi üzrə mülahizələr irəli sürür;
- müxtəlif məzmunlu plan və xəritələr hazırlayır, ayrı-ayrı sahələr üzrə coğrafi hesablamalar aparır və müvafiq diaqramlar, sxem və cədvəllər tərtib edir;
- geosiyasi dəyişiklikləri təhlil edir və ümumiləşdirmələr aparır, bu dəyişikliklərin ölkəmizə təsiri barədə mülahizələr irəli sürür;
- öz biliyini və məlumat dairəsini genişləndirmək üçün əlavə materiallar toplayır, onları sistemləşdirib yazılı və şifahi təqdim edir.

1.2. Məzmun xətləri

Coğrafiya fənni üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün məzmun xətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- **Coğrafi məkan**
- **Təbiət**
- **Cəmiyyət**

Coğrafi məkan

Coğrafiyanın tədrisində «Coğrafi məkan» məzmun xətti şagirdlərdə qlobal, regional və lokal miqyasda məkan anlayışını formalaşdırır. Günəş sistemində Yer planetinin tutduğu vəziyyətin və bununla bağlı baş verən hadisələrin təhlilini aparmağa imkan yaradır. Yer kürəsində coğrafi obyektlərin yerləşməsinə dair əhatəli və dəqiq məlumat almağa, ayrı-ayrı əraziləri təsvir etmək qabiliyyətinə yiyələnməyə kömək edir. Coğrafi məkana dair qazanılan biliklər məhəldə cəhətləri təyin etmək, istənilən məntəqəyə qədər olan məsafələri ölçmək, onları kartoqrafik təsvirlər vasitəsilə təqdim etmək, tələb olunan ərazilərin səth quruluşunu, coğrafi

xüsusiyyətlərini müqayisəli təhlil etmək, hər hansı əraziyə dair əlavə məlumat toplamaq bacarığını formalaşdıraraq, şagirdlərdə idrak fəaliyyətinin inkişafına, nəzəri bilikləri praktik olaraq tətbiq etmək vərdişinin yaranmasına səbəb olur.

Təbiət

Orta məktəblərdə “Təbiət” məzmun xətti şagirdlərdə Yer kürəsini vahid təbii sistem kimi qavramağa, təbii hadisələrin inkişaf qanunauyğunluğunu dərk etməyə imkan yaradır, onlar təbii proseslərin səbəblərini təhlil edir, nəticələrini aydınlaşdırır, gələcək inkişafının proqnozunu verirlər. Yer təbəqələrinə aid biliklər şagirdlərdə ekstremal, təbii dağıdıcı hadisələr zamanı davranış qaydalarına yiyələnməyə kömək edir. Təbii komplekslərin yaranması mexanizminin dərk edilməsinə, müxtəlif coğrafi amillərdən asılı olaraq ayrı-ayrı materik və okeanların daxilində coğrafi paylanma qanunauyğunluğunun izah olunmasına şərait yaradır. Şagirdlər Yer kürəsini təşkil edən iri təbii komplekslərin (materik və okeanların) özünəməxsus coğrafi xüsusiyyətlərini mənimsəməklə müasir qloballaşma şəraitində gərginləşən ekoloji problemlərin səbəb və nəticələrini şərh edir, onların həlli yollarına dair təkliflər verir, respublikada, eləcə də onu əhatə edən ətraf mühitdə yaranmış ekoloji vəziyyəti qiymətləndirirlər.

Cəmiyyət

Orta məktəblərdə Yer kürəsində cəmiyyətə dair biliklər şagirdlərə dünya əhalisinin irqi, milli, dini, etnik tərkibinin müxtəlifliyini dərk etməyə, digər xalqların həyat tərzini və maraq dairəsi ilə tanış olmağa imkan yaradır. Bu biliklər onlarda xalqların adət-ənənələrinə, özünəməxsus xüsusiyyətlərinə tolerant yanaşma hissini yaradır və onun əsasında milli şüuru formalaşdırır.

Şagirdlərə əhalinin təbii amillərlə yerləşməsi və sosial-iqtisadi fəaliyyəti arasındakı qanunauyğunluqları başa düşməyə, təbii və sosial amillərin iqtisadiyyatın inkişafında rolunu təhlil etməyə, elmi nailiyyətlərin tətbiqi nəticəsində insanın təbiətdən asılılığının azalma dinamikasını dərk etməyə imkan yaradır.

Onlar ölkədaxili və beynəlxalq siyasi-iqtisadi münasibətlərin insanların həyat səviyyəsinə təsirini başa düşür, iqtisadi inkişafın yaratdığı ekoloji problemlərin başvermə səbəblərini müəyyən edərək, təbii tarazlığın saxlanılmasında qlobal layihələrin tətbiqini, hər bir fərdin iştirakının vacibliyini, dünyada münafişə zonalarının yaranma səbəblərini və onların həllində beynəlxalq təşkilatların rolunu qiymətləndirir.

Yer kürəsində cəmiyyətə dair biliklər şagirdləri gələcəkdə əməkdaşlıq etmək, mədəni və iqtisadi əlaqələr qurmaq bacarığına istiqamətləndirir.

1.3.Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

1. Coğrafi məkan

Şagird:

- səma cisimlərini müqayisə edir, onların hərəkətlərinin qarşılıqlı təsirini əsaslandırır və həyatın inkişafındakı rolunu izah edir;
- yaşadığı ərazidə müşahidələr, hesablamalar apararaq nəticələrini müqayisə edir, məhəlin kartoqrafik təsvirini verir, ondan istifadə bacarıqlarını nümayiş etdirir;
- kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi, geosiyasi mövqeyini müəyyən edir.

2. Təbiət

Şagird:

- coğrafi təbəqənin özünəməxsusluğu və inkişafını, onlarda baş verən təbii hadisə və proseslərin səbəblərini təhlil edir, insanların həyat və fəaliyyətinə təsirini izah edir;
- təbii şərait və ehtiyatların yerləşməsinin müxtəlifliyini müəyyən edir və onlardan istifadə imkanlarını təhlil edir;
- təbii hadisə və proseslərin müşahidəsi üçün müvafiq cihaz və alətlərdən istifadə edir, nəticələrini təqdim edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

- dünya əhalisinin müxtəlif xüsusiyyətlərini təhlil edir, regionlar üzrə paylanmasının səbəblərini izah edir;
- dünyada təbii və sosial amillər ilə iqtisadiyyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir, əmək ehtiyatlarından və təbiətdən istifadəyə dair mülahizələr söyləyir;
- insan fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirini izah edir, ekoloji tarazlığın qorunmasını dəyərləndirir.

Tam orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

1. Coğrafi məkan

Şagird:

- səma cisimlərinin mövqeyini, hərəkətlərini, bununla bağlı yaranan coğrafi hadisələrin nəticələrini riyazi üsullarla əsaslandırır;
- coğrafi elementlər əsasında kartoqrafik təsvirləri təhlil edir, təbiət və təsərrüfatın yerləşməsi qanunauyğunluqlarına və anomaliyalarına dair referatlar hazırlayır;
- müxtəlif məzmunlu xəritələrdən istifadə etməklə hər hansı ərazinin təbii şərait və ehtiyatlarını qiymətləndirir, ona müvafiq olaraq iqtisadiyyat sahələrinin yerləşdirilmə imkanlarına dair təkliflərini verir, bunları yazılı və ya şifahi təqdim edir.

2. Təbiət

Şagird:

- coğrafi təbəqənin inkişafında baş verən dəyişikliklərin yaratdığı problemləri təhlil edir, proqnozlar verir;
- təbii coğrafi şərait və ehtiyatların yerləşmə qanunauyğunluğunu izah edir və insanların təbiətdən istifadəsində ekoloji tarazlığın saxlanılmasının yollarını qiymətləndirir;
- mənbələrdən topladığı məlumatlar əsasında ərazini fiziki-iqtisadi cəhətdən səciyyələndirir, nəticələrini təqdim edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

- dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə demoqrafik vəziyyətin əlaqəsini təhlil edir və dəyişmə dinamikasını proqnozlaşdırır;
- iqtisadiyyatın inkişafının və siyasi-iqtisadi münasibətlərin insanların həyat səviyyəsinə təsiri ilə bağlı tədqiqatlar aparır, nəticələrini təqdim edir;
- ətraf mühitin dəyişməsində antropogen təsirin rolunu qiymətləndirir, cəmiyyətin dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün proqnozlar verir.

1.4. Fəaliyyət xətləri

Fəaliyyət xətti məzmun xətlərində əks olunan biliklərin əldə edilməsində şagirdə praktik imkan yaradır. Fənnin məzmun standartları bu fəaliyyət xətləri ilə əlaqəlilik əsasında tətbiq olunur.

Coğrafiya fənninin tədrisində 8 fəaliyyət xətti əsas götürülür:

Problemin həlli - dünyanın siyasi xəritəsində mövcud olan “qaynar nöqtələri”, onların yaranma səbəblərini və həlli yollarını təhlil edir, dünyada və respublikada antropogen landşaftların yayıldığı ərazilərdə yaranan ekoloji problemlərin həlli yollarına dair layihələr hazırlayır, dünyada və respublikada miqrasiya problemlərini həllinə dair apardıqları araşdırmaların nəticələrini təqdim edir.

Mühakimə yürütmə - Azərbaycanın dünyada və türk dövlətləri arasında mövqeyinin üstün cəhətlərini əsaslandırır, qeyri-ənənəvi (iqlim, kosmik, geotermal, rekreasiya, alternativ və s.) enerji resurslarının istifadə edilməsinə artan marağın səbəblərini izah edir, ekoloji problemlərin qloballaşması təhlükəsinin reallığını əsaslandırır.

Əməkdaşlıq/ictimaiyyətlə əlaqə - dünya miqyasında Azərbaycan respublikasının mövqeyini müəyyənləşdirir, ölkələrlə əməkdaşlığa dair məlumatlar toplayır, onların əhəmiyyətini izah edir, yaşadığı ərazidə ekoloji tarazlığı pozan mənbələri müəyyən edir, qruplarda işləyərək ekoloji monitorinq keçirir, hər hansı müəssisənin fəaliyyətinə dair özünün sərbəst topladığı məlumatı təqdim edir.

Müqayisə və təhliletmə - xəritə üzərində təbii vilayətlərin müqayisəli təhlilini verir, statistik məlumatlar əsasında ölkələrin təbii ehtiyatlarla təminatını hesablayır və müqayisə edir, dünya əhalisini müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə (din, dil, irq) təhlil edir.

Tətbiqetmə- Xəritə üzərində yaşadığı ərazinin mövqeyini müəyyən edir, onun iri yaşayış məntəqələrdən olan məsafəsini hesablayır, litosfer tavaları anlayışını, onların üfüqi yer dəyişməsini və bunun coğrafi nəticələrini təhlil edib sxematik təsvir edir, problemlərin həll edilməsi üçün birgə fəaliyyət proqramı hazırlayır, onu hökumət və ya qeyri-hökumət təşkilatlarının işi ilə əlaqələndirir, layihəni nümayiş etdirir.

Proqnozlaşdırma- Respublikanın Avropa və Asiya qitələri arasında yerləşməsinin müxtəlif sahələrə təsirini proqnozlaşdırır, dağməhləgəlmə mərhələlərində materiklərin relyefindəki dəyişikliklərin ardıcılığını izah edir, materiklərin relyefinin gələcək təsvirinə dair proqnozlar verir, respublikanın iqtisadiyyatının inkişaf perspektivlərinə dair proqnozlar verir.

Sistemləşdirmə və təsnifetmə- dünyanın müasir siyasi xəritəsindəki dövlətləri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır, materiklərdə yerləşən dağları və düzənlikləri mənşəyinə və yaşına görə qruplaşdırır, müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək ən mühüm xammal və məhsulu idxal–ixrac edən ölkələri qruplaşdırır

Təqdimetmə - Ölkəmizin elm müəssisələrində aparılan tədqiqatların əhəmiyyətinə və əhatə dairəsinə dair topladığı məlumatı təqdim edir, materik və okeanlarının ekoloji vəziyyətini təhlil edir, ekoloji problemlərin həllinə dair təqdimatlar hazırlayır, informasiya mənbələri əsasında regionların iqtisadi-sosial inkişafına dair topladığı məlumatları təqdim edir.

1.5. Məzmun standartları

VI sinif

VI sinfin sonunda şagird:

- coğrafi kəşflər nəticəsində xəritədə və cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri izah edir;
- məhəldə cəhətlərin təyin edilməsində alət və cihazlardan istifadə edir və ərazinin planını tərtib edir;
- kainatda Yerlərin mövqeyini, hərəkətinin coğrafi nəticələrini təsvir edir;
- coğrafi təbəqədə baş verən hadisələri və onların cəmiyyətdə yaratdığı problemləri təsvir edir;
- dünyanın siyasi xəritəsində respublikamızın mövqeyini təyin edir, müxtəlif xalqlar haqqında məlumat toplayır;

- insanların təsərrüfat fəaliyyətlərinin ətraf mühitə təsirinin tarixən dəyişməsinə şərh edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir.

1.2. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir.

1.2.2. Yerin öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir.

1.3. Kartografik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartografik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.

1.3.2. Yaşadığı ərazinin planını tərtib edir.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.

2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.

2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir.

2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.

2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir.

2.1.6. Təbiətdə su dövrəsinin sxemini tərtib edir.

2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.

2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyanı təqdim edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir.

3.1.2. Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.

3.2.2. Kontur xəritədə Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri qeyd edir.

- 3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir.
- 3.2.4. Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir.
- 3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır.

VII sinif

VII sinfin sonunda şagird:

- dünyada baş verən yeni kəşflərə dair məlumatlar toplayır, onun coğrafiya elminin inkişafındakı rolunu təhlil edir;
- kartoqrafik təsvirlər üzərində müxtəlif hesablama işləri aparır, məlumatlar toplayır, onları praktik tətbiq edir;
- səma cisimlərinin qarşılıqlı təsirini və coğrafi nəticələrini əlaqələndirir;
- coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və prosesləri əlaqələndirir;
- dünya əhalisinin paylanmasını və ölkələri müxtəlifliyinə görə qruplaşdırır;
- dünya təsərrüfatının müasir modelini ölkələr üzrə fərqləndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.

1.2. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.

1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələrinə dair sadə hesablamalar aparır.

1.3. Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir.

1.3.2. Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir.

2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.

2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir.

2.1.4. Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır.

- 2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir.
- 2.1.6. Kontur xəritədə dünya okeanının hissələrini qeyd edir.
- 2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.
- 2.1.8. Torpaq tiplərini kontur xəritədə qeyd edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Əhalinin regionlar üzrə paylanması şərh edir.

3.1.2. Kontur xəritədə əhalinin sıx məskunlaşdığı əraziləri qeyd edir.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.

3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.

3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən təbii və iqtisadi amilləri şərh edir.

3.2.4. Dünya təsərrüfatının müasir modelinin sxemini tərtib edir.

3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.

VIII sinif

VIII sinfin sonunda şagird:

- coğrafiya elminin inkişafının müasir istiqamətlərini təhlil edir;
- kartoqrafik təsvirləri müqayisə edərək müəyyən ərazilərin təsvirini verir;
- Yer inkişafı və illik hərəkəti ilə Yerdə həyatın mövcudluğunu əlaqələndirir;
- coğrafi təbəqənin tərkib hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirir;
- əhalinin təbii artımını, miqrasiyaların səbəblərini izah edir;
- təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir, ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.

1.2. Yer inkişafı sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Günəş şüalarının Yer kürəsinə düşmə bucağının dəyişməsini hesablayır.

1.2.2. Yer inkişafının coğrafi nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.

1.3. Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.

1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamalar aparır.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Litosfer tavalarının hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir.

2.1.2. Tektonik xəritələrdə litosfer tavalarının hərəkətinin nəticələrini oxuyur.

2.1.3. İqliməmələgətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.

2.1.4. Atmosfer hadisələrinə dair sxem və diaqramlar tərtib edir.

2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.

2.1.6. Okean sularının xüsusiyyətləri ilə bağlı hesablamalar aparır.

2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.

2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin səbəblərini izah edir.

3.1.2. Əhalinin təbii artımına görə hesablamalar aparır.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.

3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır.

3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir.

3.2.4. Təbii ehtiyatların təsnifatı sxemini qurur.

3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

IX sinif

IX sinfin sonunda şagird:

- yeni coğrafi kəşf və tədqiqatları cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqələndirir;
- kartoqrafik təsvirlərin cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini izah edir;
- il ərzində Günəşin düşmə bucağının dəyişməsinə hesablayır;
- coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ölkələrin iqtisadi həyatına təsirini izah edir;
- əhalinin dinamikasını ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirir;
- təsərrüfat sahələrinin yaratdığı ekoloji dəyişkənliyi müəyyən edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Sivilizasiyaları coğrafi baxımdan təhlil edir.

1.2. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Yerin hərəkətinin cəmiyyətin inkişafındakı rolunu əsaslandırır.

1.2.2. Vaxt və fəsil dəyişkənliyinə aid hesablamalar aparır.

1.3. Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini izah edir.

1.3.2. Kartoqrafik elementlər əsasında topoqrafik xəritələri oxuyur.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Yer qabığında baş verən hadisə və proseslərin iqtisadi həyata təsirini dəyərləndirir.

2.1.2. Geoloji xarakterli tematik xəritələri oxuyur.

2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin iqtisadi həyata təsirini təhlil edir.

2.1.4. İqlim xəritələrini oxuyur, nəticələrini təqdim edir.

2.1.5. Hidrosferin iqtisadi həyata təsirini izah edir.

2.1.6. Kontur xəritədə hidroehtiyatların yerləşməsinə qeyd edir.

2.1.7. İqtisadiyyatın inkişafında bioehtiyatların və alternativ enerji ehtiyatlarının rolunu qiymətləndirir.

2.1.8. Yaşadığı ərazinin təbii komponentlərinə dair topladığı məlumatları təqdim edir

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Əhalinin artım dinamikasını ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirir.

3.1.2. Topladığı məlumatlar əsasında hesablamalar aparır.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Ölkələrin inkişafını tarixi-coğrafi baxımdan təhlil edir.

3.2.2. Tarixi-coğrafi regionları kontur xəritədə qeyd edir.

3.2.3. Təsərrüfat sahələrinin səciyyəsinə verir.

3.2.4. Təsərrüfat sahələrinin yerləşməsinin əlaqə prinsiplərinin sxemlərini qurur.

3.2.5. Ətraf mühitdə yaranmış ekoloji vəziyyəti qiymətləndirir.

X sinif

X sinfin sonunda şagird:

- təbiət və cəmiyyətin öyrənilməsində təbiət elmlərinin rolunu müəyyənləşdirir;
- Yer in hərəkətinin təbiətə təsirini riyazi üsullarla əsaslandırır;
- kartoqrafik proyeksiyalar zamanı yaranan təhriflərin səbəblərini əsaslandırır;
- xəritə üzərində hesablamalardan istifadə edə bildiyini nümayiş etdirir;
- coğrafi təbəqənin inkişaf mərhələlərini izah edir;
- müasir dövrdə dünya əhalisini müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir, siyasi və iqtisadi inteqrasiyaların dünyanın idarə edilməsindəki rolunu əsaslandırır;
- dünya ölkələrini müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin öyrənilməsində təbiət elmlərinin qarşılıqlı əlaqəsini əsaslandırır.

1.2. Yer in Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Yer in və digər səma cisimlərinin əmələ gəlməsinə dair məlumatlar təqdim edir.

1.2.2. Yer in hərəkətinin təbiətə olan təsirini riyazi üsullarla əsaslandırır.

1.3. Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartoqrafik proyeksiyalar zamanı yaranan təhrifləri əsaslandırır.

1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər zamanı yaranan təhriflərə aid hesablamalar aparır.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Yer qabığında dəyişikliklərə dair proqnozlar verir.

2.1.2. Geoxronoloji cədvəli oxuyur.

2.1.3. İqlim dəyişmələrinə və iqlim ehtiyatlarından istifadəyə dair təqdimatlar edir.

2.1.4. İqlim göstəricilərinə əsasən hesablamalar aparır.

2.1.5. Quru sularının xüsusiyyətlərinə dair layihələr hazırlayır, təqdim edir.

2.1.6. Quru sularının xüsusiyyətlərinə dair hesablamalar aparır.

2.1.7. Coğrafi təbəqənin qanunauyğunluqlarını izah edir.

2.1.8. Coğrafi təbəqənin sxemini qurur.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Əhalinin təbii artımının yaratdığı problemləri təhlil edir.

3.1.2. Əhalinin sıxlığını hesablayır, nəticələrini təqdim edir.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Ölkələrin geosiyasi mövqeyini qiymətləndirir.

3.2.2. Siyasi münaqişələrin xəritədə yaratdığı dəyişiklikləri qeyd edir.

3.2.3. ETİ-nin təsərrüfatların ərazi və sahəvi strukturuna təsirini qiymətləndirir.

3.2.4. ETİ-nin təsərrüfat sahələrinə təsiri sxemini qurur.

3.2.5. Qlobal ekoloji problemlərin yaranmasında antropogen təsirin rolunu qiymətləndirir.

XI sinif

XI sinfin sonunda şagird:

- coğrafi tədqiqatların nəticələrinin tətbiqinin iqtisadi əhəmiyyətini izah edir;
- xəritələrdən istifadə edərək təbiət və təsərrüfatın yerləşmə qanunauyğunluqlarını təhlil edir;
- Yer kürəsində işıq və istiliyin paylanmasının insanın təsərrüfat fəaliyyətinə təsirini əlaqələndirir;
- coğrafi təbəqənin cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına təsirini qiymətləndirir;
- ölkələrin həyat səviyyəsini əhalinin həyat səviyyəsi ilə əlaqələndirir;
- təbiət və insanın qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan problemləri izah edir və proqnozlar verir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin cəmiyyətin həyatına təsiri ilə bağlı tədqiqatlar aparır və nəticələrini təqdim edir.

1.2. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Yerin hərəkətinin coğrafi nəticələrinin regionlar üzrə iqtisadiyyata təsirini əsaslandırır.

1.2.2. Yerin hərəkətinin coğrafi nəticələrini xəritə üzərində iqtisadi cəhətdən qiymətləndirir.

1.3. Kartografik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Xəritələrdə təsərrüfatın yerləşməsi qanunauyğunluqları və anomaliyalarına dair məruzə və referatlar hazırlayır.

1.3.2. Kartografik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Ərazilərin tektonik quruluşunun və təbii proseslərin ölkələrin iqtisadiyyatında rolunu izah edir.

2.1.2. Mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamalar aparır.

2.1.3. Atmosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.

2.1.4. İqlim xəritəsinə əsasən hər hansı ərazinin iqlim şəraitini təhlil edir.

2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir.

2.1.6. Hidrosferin ekoloji cəhətdən gərgin ərazilərini kontur xəritədə qeyd edir.

2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir.

2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir.

3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Beynəlxalq inteqrasiyanın ölkələrin siyasi həyatında rolunu qiymətləndirir.

3.2.2. Xəritə üzərində inteqrasiyaya aid olan ölkələri qruplaşdırır.

3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.

3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.

3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır.

1.6. Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya

Təhsilin məzmununa xüsusi konstruksiya verən fənlərarası və fəndaxili əlaqələr Təhsil Sektorunun inkişaf layihəsi çərçivəsində inteqrativ kurikulumun mahiyyətini təşkil edir.

Təcrübəli müəllimlərin fikrincə inteqrativ təlim bacarığı olmadan hər-hansı bir fənnin tədrisində müvəffəqiyyət əldə etmək mümkün deyil. Şagirdlərə dayanaqlı və kompleks şəkildə biliklər vermək, onların dünyagörüşünü genişləndirmək, şagird təfəkkürünün inkişafında tədiqatçılığa meyl yaratmaq, qazanılan nəzəri bilikləri praktik olaraq həyata tətbiq etmək və s. bacarıqların formalaşdırılmasında interaktiv kurikulumun əhəmiyyəti əvəzedilməzdir.

Cəmiyyətdə və təbiətdə daima inteqrasiya mövcud olmuşdur. Məsələn, hər hansı peşə sahibi müəyyən işin həyata keçirilməsində müxtəlif bacarıqlardan istifadə edir və ya görəcəyi işin digər məsələlərə təsirini müəyyən edə bilər.

Təbiət və cəmiyyətin birgə dərk edilməsində aparıcı rola malik olan coğrafiya fənni şagirdlərdə təbiət hadisələrinin qarşılıqlı və cəmiyyətdə baş verən hadisələrin tarixi reallığa malik olmasına dair dünyagörüşünü formalaşdırır. Coğrafiya fənninin mahiyyət etibarı ilə məkan məvhumunda dərk edilməsi bu fənnin tədrisində inteqrasiyanın tətbiq edilməsinə olan zərurətin daha yüksək olmasına əsas verir. Coğrafiya fənninin tədrisində yalnız təbiət fənləri deyil, eləcə də ictimai və texniki fənlərin tətbiq edilməsi inteqrativlik baxımından coğrafiyanın rolunu yüksəldir, onu mərkəzi mövqeyə gətirir, fənnin didaktik əhəmiyyətini artırır, müxtəlif təlim metodlarının tətbiqinə imkan verir və eləcə də digər fənn sahələri ilə birgə kombinasiyalar yaratmağı tələb edir.

İnteqrativ təlimdə coğrafiya fənni şagirdlərdə:

- sərbəst düşünməyə
- qruplarda işləməyə
- müzakirələrdə öz mövqeyini bildirməyə
- layihələr hazırlamağa
- mövzunun aktuallığını əsaslandırmağa
- mövzunun əhəmiyyətinə, digər sahələrə tətbiq edilməsini və s. kimi xüsusiyyətlərinə imkan yaradır.

İnteqrativ kurikulumda coğrafiya müəlliminin də fəaliyyəti mahiyyət etibarı ilə dəyişir.

Müəllim coğrafiya təlimində aşağıdakı xüsusiyyətləri yüksək dərəcədə mənimsəməlidir.

- məsələlərin həllinə kompleks yanaşmaq;
- mövzular arasındakı əlaqələri yaratmaq;
- şagird bacarığının inkişafına diqqət yetirmək;
- şagirdlərə hər hansı mövzuya dair biliklərin sistemli şəkildə artan sırasını müşahidə etmək;
- təlim prosesini qiymətləndirmək və s.

Dünya ölkələrinin əksəriyyəti üçün qəbul edilmiş tədris fənlərinin məzmunu belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki tədris olunan fənlər maksimum şəkildə əlaqələndirilməli, təlim prosesi təcrübə və inteqrativ əsasda malik olmalıdır.

Müasir dünya təcrübəsində inteqrasiyanın fəndaxili və fənlərarası modelləri mövcuddur. Xüsusilə qərbi ölkələrində bu modellərdən fənlərin məzmununun şagirdlərə çatdırılması, öyrənmə prosesinə maraq yaradılması, şagird dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsi və onların dərslərdə daha fəal olması məqsədi ilə istifadə olunur.

Fəndaxili inteqrasiya coğrafiya təlimində mühüm didaktik əhəmiyyətə malikdir. Bu inteqrasiya modeli fənni tədris edən müəllimdə bilik və bacarığı əlaqəli və eləcə də ayrılıqda görə bilmək qabiliyyətini tələb edir. Tədris olunan mövzuda fənnin məzmun xəttinə uyğun olaraq tələb olunan bilik və bacarıqlar diqqət mərkəzində saxlanılır.

Fəndaxili inteqrasiya fənnin məzmun xəttinə aid təlim nəticələrinin siniflər üzrə dinamik ardıcılıqla təmin edilir. Hər hansı məzmun xəttinin tərkibində sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərən təlim nəticələri vahidlik yaradır. Siniflər üzrə bir-birini tamamlayan təlim nəticələri fənn daxilində inteqrasiyanın möhkəmlənməsinə səbəb olur.

Fəndaxili (çox vaxt şaquli inteqrasiya adlandırılır) inteqrasiya təlimin əsas və orta təhsil pilləsi üçün nəzərdə tutulan məzmun xətlərini əhatə edir. Məzmun xətlərinin inteqrasiyası əsasında təqdim olunan ümumiləşdirilmiş bilik və bacarıqlar hər bir təhsil səviyyəsi üçün gözlənilən ümumi təlim nəticələrinin tərkib hissəsidir.

Fənlərarası inteqrasiya hər hansı bir fənnin səmərəli təşkili baxımından uyğun fənlərlə əlaqəli təlimini nəzərdə tutur. Bu baxımdan coğrafiya təliminin geniş imkanları vardır. Xüsusi ilə onun tarix, biologiya, riyaziyyat və sair fənlərlə inteqrativ öyrədilməsi xüsusi ilə əhəmiyyət daşıyır.

Biliklərin inteqrasiyası şagirdlərin canlı və cansız təbiət hadisələri həmçinin təbiət və cəmiyyət hadisələrinin ümumi əlaqələrini dərk etməyə xidmət edir, eləcə də öyrəndikləri problemləri bir yerdə nəzərdən keçirərkən səmərəli konsepsiyaların formalaşmasına və onların təqimatına diqqət yetirir. Bu baxımdan coğrafiya fənni üzrə biliklərin inteqrasiyası şagird marağının formalaşması və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından əhəmiyyətli hesab edilir.

Coğrafiya fənni üzrə fənlərarası inteqrasiya üfüqi və şaquli olur. Üfüqi fənlərarası inteqrasiya dedikdə coğrafiyanın təlimi prosesində onunla paralel tədris olunan uyğun fənlər üzrə anlayışlara, bacarıqlara istinad etmək nəzərdə tutulur. Şaquli fənlər arası inteqrasiya isə coğrafiyanın ona uyğun fənlər üzrə əvvəlcədən öyrədilmiş bilik və bacarıqları əhatə edir.

Müəllimin paralel (qonşu) fənlərin məzmunundan xəbərsiz olması, mövzunun tədrisində istifadə edəcəyi məlumata və ona dair göstərişlərə yiyələnməməsi fənlərarası inteqrasiya modelinin tətbiq edilməsində uğursuzluqlar yaradır. Ona görə də bütün hallarda müəllim coğrafiya fənni üzrə dərs dediyi siniflərdə strategiyaları müəyyənləşdirərkən uyğun fənlərin məzmununu da nəzərdən keçirməli, müvafiq olan bilik və fəaliyyətləri öz işində nəzərə almağa çalışmalıdır. O ilk növbədə hazırladığı planlarda bu məsələləri əhatə etməlidir.

Coğrafiya üzrə fənlərarası inteqrasiya zamanı aşağıdakı metodik tələblərin nəzərə alınması didaktik cəhətdən nəzərə alınmasını tələb edir:

- parallel xətlərə uyğun olan bölmələrin kəsişməsinin təmin edilməsi;
- hər mövzunun (təlim nəticəsinin) təqvim tematik planında yeri;
- şagirdlərin bilik, bacarıq və dünya görüşünün inkişafının təmin edilməsi

Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya

TƏBİƏT

VI sinif	VII sinif	VIII sinif	IXsinif	X sinif	XI sinif
2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.					
2.1.1. Yerin daxili quruluşunu, relyefini, və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir F.-1.1.1.;2.1.1. H-b.-1.1.1.	2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbələrini şərh edir B.-1.1.2. H-b.1.1.1.	2.1.1. Litosfer tavalarının hərəkətinin müasir relyef formalarının yaranmasını ilə əlaqələndirir	2.1.1.Yer qabığında baş verən hadisə və proseslərin iqtisadi həyata təsirini dəyərləndirir B.-4.2.1.;4.2.2.	2.1.1.Yer qabığında dəyişikliklərə dair proqnozlar verir B.-1.1.1.;4.2.1.	2.1.1.Əraziləri tektonik quruluşunun və təbii proseslərin ölkələrin iqtisadiyyatında rolunu izah edir
2.1.2.İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir İnf.-2.1.2.;2.1.3.	2.1.2.Fiziki xəritələri təhlil edir	2.1.2.Tektonik xəritələrdə litosfer tavalarının hərəkətinin nəticələrini oxuyur.	2.1.2.Geoloji xarakterli tematik xəritələri oxuyur	2.1.2.Geoxronoloji cədvəli oxuyur B. -1.1.4. T.1.1.1.	2.1.2.Mineral ehtiyatların proqnozlarına dair hesablamalar aparır
2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir F.-1.1.4.;2.1.1.;2.1.2.	2.1.3.Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir F.-1.1.4.; 2.1.3.;2.2.1. B.-4.1.1.	2.1.3.İqliməmələgətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir B.-4.1.1.	2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin iqtisadi həyatına təsirini təhlil edir B.-4.2.1.;4.2.2.	2.1.3.İqlim dəyişmələrinə və iqlim ehtiyatlarından istifadəyə dair təqdimatlar edir	2.1.3. Atmosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır B.-4.2.1.;4.2.2.;
2.1.4.Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir F.-1.1.1. İnf.-1.2.1.;1.2.2.;1.2.3.	2.1.4.Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır F.-1.1.2.;3.2.1. B.-2.1.4; İnf.-2.2.1.;2.2.2.	2.1.4.Atmosfer hadisələrinə dair sxem və diaqramlar tərtib edir	2.1.4.İqlim xəritələrini oxuyur nəticələrini təqdim edir	2.1.4.İqlim göstəricilərinə əsasən hesablamalar aparır	2.1.4.İqlim xəritəsinə əsasən hər hansı ərazinin iqlim şəraitini təhlil edir
2.1.5. Yer səthində suyun paylanmasını şərh edir F.-2.1.1.	2.1.5.Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini	2.1.5.Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil	2.1.5.Hidrosferin iqtisadi həyata təsirini izah edir	2.1.5.Quru sularının xüsusiyyətlərinə dair layihələr hazırlayır	2.1.5.Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən

	şərh edir B.-2.1.1.	edir		təqdim edir İnf.- 2.2.3.	qiymətləndirir B.-4.2.1
2.1.6. Təbiətdə su dövrünün sxemini tərtib edir F.-1.1.2.;1.1.3.	2.1.6. Kontur xəritədə dünya okeanının hissələrini qeyd edir	2.1.6. Okean suların xüsusiyyətlərinə ilə bağlı hesablamalar aparır	2.1.6. Kontur xəritədə hidroehtiyatların yerləşməsinə qeyd edir. A-t.-2.1.2.	2.1.6.Quru sularının xüsusiyyətlərinə dair hesablamalar aparır	2.1.6. Hidrosferin ekoloji cəhətdən gərgin ərazilərini kontur xəritədə qeyd edir
2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir B.-1.1.1.;4.1.1.;	2.1.7.Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir B.-1.1.1.;4.1.1.;4.2.1.	2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir	2.1.7. İqtisadiyyatın inkişafında bioehtiyatların və alternativ enerji ehtiyatlarının rolunu qiymətləndirir	2.1.7. Coğrafi təbəqənin qanunauyğunluqlarını izah edir	2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir B.-4.2.1.
2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyayı təqdim edir F.-2.1.3.;2.1.4.	2.1.8.Torpaq tiplərini kontur xəritədə qeyd edir B.-4.1.1.	2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur	2.1.8.Yaşadığı ərazinin təbii komponentlərə dair topladığı məlumatları təqdim edir. B.-4.1.1.;4.2.2. İnf.3.2.3.	2.1.8. Coğrafi təbəqənin sxemini qurur	2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır

CƏMİYYƏT

VI sinif	VII sinif	VIII sinif	IXsinif	X sinif	XI sinif
<i>3.1 Dünya əhalisinin müxtəlifliyinə səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir</i>					

3.1.1.Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir İnf.3.3.1.	3.1.1 Əhalinin regionlar üzrə paylanmasını şərh edir Ü-t.2.1.2.	3.1.1 Əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin səbəblərini izah edir. Ü-t.2.1.2.	3.1.1. Əhalinin artım dinamikası ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirir Ü-t.2.1.2.	3.1.1. Əhalinin təbii artımının yaratdığı problemləri təhlil edir Ü-t.3.1.2.	3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir
3.1.2.Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir A-t.2.1.2.	3.1.2.Kontur xəritədə əhalinin sıx məskunlaşdığı əraziləri qeyd edir A-t.2.1.2.	3.1.2.Əhalinin təbii artımına görə hesablamalar aparır R. 2.2.1.	3.1.2. Topladığı məlumatlar əsasında hesablamalar aparır R. 5.1.2.	3.1.2. Əhalinin sıxlığını hesablayır, nəticələrini təqdim edir B.4.2.2.	3.1.2.Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır
3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirir					
3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir A-t.3.1.1. H-b.2.1.1. İnf.3.3.1.	3.2.1.Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir. 1. H-b.2.1.1.; 2.1.2.	3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir A-t.3.1.1.	3.2.1. Ölkələrin inkişafını tarixi-coğrafi baxımdan təhlil edir A-t.3.1.1. A-t.-3.1.2.	3.2.1Ölkələrini geosiyasi mövqeyini qiymətləndirir A-t.2.1.1.;2.1.2	3.2.1. Beynəlxalq inteqrasiyanın ölkələrin siyasi həyatında rolunu qiymətləndirir A-t.2.1.2.
3.2.2.Kontur xəritədə Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri qeyd edir	3.2.2.Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır A-t.3.1.2.	3.2.2.Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır	3.2.2.Tarixi-coğrafi regionları kontur xəritədə qeyd edir A-t.2.1.1.	3.2.2.Siyasi münaqişələrin xəritədə yaratdığı dəyişiklikləri qeyd edir	3.2.2.Xəritə üzərində inteqrasiyaya aid olan ölkələri qruplaşdırır Ü-t.2.1.1.
3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir B.4.1.1. T.2.1.1.	3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən təbii və iqtisadi amilləri şərh edir A-t.2.1.1.	3.2.3.Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir A-t.2.1.1.	3.2.3.Təsərrüfat sahələrin səciyyəsinə verir A-t.2.1.1.	3.2.3. ETİ-nin təsərrüfatların ərazi və sahəvi strukturuna təsirini qiymətləndirir	3.2.3.Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir Ü-t.2.1.2.
3.2.4.Mənim səmə iqtisadiyyatından istehsal	3.2.4. Dünya təsərrüfatının müasir	3.2.4.Təbii ehtiyatların təsnifatı sxemini qurur	3.2.4.Təsərrüfat sahələrinin yerləşməsinin əlaqə	3.2.4.ETİ-nin	3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır,

iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir H-b.2.3.1.	modelini sxeini tərtib edir A-t.2.1.2.		prinsiplərinin sxemlərini qurur	təsərrüfat sahələrinə təsiri sxemini qurur	sxem və diaqramlar qurur
3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır B.4.2.1. H-b.1.1.2.	3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir B.4.2.1. K.4.2.1. H-b.1.1.2; İnf.3.2.2.	3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir B.4.2.1.;4.2.2. K.4.2.1. H-b.1.1.2	3.2.5. Ətraf mühitdə yaranmış ekoloji vəziyyəti qiymətləndirir B.4.1.1.;4.2.1. K.4.2.1. H-b.1.1.2	3.2.5. Qlobal ekoloji problemlərin yaranmasında antropogen təsirin rolunu qiymətləndirir B.4.2.1. K.4.2.1. Ü-t.5.1.1.;5.1.2.;5.1.3.	3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır B.4.2.1.;4.2.2 A.-t.3.1.2. K.4.2.1. Ü-t.3.1.2.

Qeyd: İnteqrasiya cədvəlində həm fəndaxili, həm də fənlərarası inteqrasiya göstərilmişdir. Bunun üçün aşağıdakı ixtisarlardan istifadə edilmişdir.

B.- biologiya

F.-Fizika

H-b.- Həyat bilgisi

K.-Kimya

A-t.-Azərbaycan tarixi

Ü-t.Ümumi tarix

Riy.-Riyaziyyat

Ç-h.-Çağırışa qədərki hazırlıq

İnf.-İnformatika

II. Təlim strategiyaları

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumunda) təlim strategiyaları 4 məsələni özündə əhatə edir.

1. *Coğrafiya təlimin təşkilinə verilən əsas tələblər*
2. *Coğrafiya təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar barədə*
3. *Müəllimin təlimin fəaliyyətinin planlaşdırılmasına dair nümunələr*
4. *Coğrafiya fənninin məzmun standartlarının şərh*

2.1. Coğrafiya təliminin təşkilinə verilən əsas tələblər

Varislik – Eyni coğrafi anlayışların siniflər üzrə sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf ardıcılığının izlənməsi.

Müasirlik- Təbiət və cəmiyyətdə baş verən yeniliklərin öyrənilməsi.

Əyanilik – Nəzəri materialların öyrənilməsində əyani, illüstrativ vəsait və İKT-dən istifadə.

Tədqiqatyönümlü – Şagirdlər özlərinə lazım olan məlumatları müxtəlif mənbələrdən, sxem, diaqram, cədvəl və xəritələrdən əldə edir, onları ümumiləşdirir, müqayisə edir, eləcə də yaşadığı mühitə dair məlumatlar əlavə edir.

Şagirdyönümlü – Potensial imkanlarından asılı olaraq şagirdin imkanları nəzərə alınır, dərş şagirdlərin marağ və tələbatlarına uyğunlaşdırılır, dərşin məzmununda şagirdi həvəsləndirən ştrixlər, maraqlı coğrafi məlumatlar verməklə mərkəz mövqeyə gətirilir.

İnkişafyönümlü- Bütün coğrafi kompetensiyaların sadədən mürəkkəbə doğru, VI sinifdən XI sinifə qədər şagirdin özünün müstəqil olaraq əldə etməsinə, təcürbə qoymasına, çayın, havanın, torpağın və s. komponentlərin inkişafını müşahidə etməsinə, alınan materialı sərbəst şəkildə təqdim edə bilməsinə əsaslanır.

Müşahidəyönümlü- Şagirdlərin nəzəri biliklərini həyatda apardığı müşahidələrlə əsaslandırması.

Proqnozvericilik – Şagirdlərin dərşin məzmununa dair əldə etdiyi məlumatlar əsasında gələcək üçün fəaliyyət proqramı verə bilməsinə, coğrafi məlumatlar əsasında ekoloji və iqtisadi proqnozlar verməsinə əsaslanır.

Xəritə üzərində iş – Xəritə üzərində aparılan işin təşkil edilməsi (bilmək, oxumaq, başa düşmək)

Yaradıcı təbiiqetmə - Coğrafi biliklərin yaradıcı sürətdə sərbəst olaraq təşkil olunması (layihə, diaqram, sxem, təqdimat, təhlil və s.).

2.2. Coğrafiya təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar barədə

Müasir dövrdə ən demokratik metod hesab edilən *fəal təlim* nədir, nə üçün onun həyata keçirilməsinə tələb vardır, fəal təlimi həyata keçirmək üçün hansı mexanizmlər mövcuddur, fəal təlimin hansı üstünlükləri vardır, və nəhayət fəal təlimə əsaslanan dərşin quruluşu, nəticələri nə ola bilər.

Fəal təlimin mahiyyətinin izah edilməsindən öncə məktəbdə və eləcə də sinifdə bu təlim metodlarının həyata keçirilməsi üçün tələb olunan demokratik mühüti qiymətləndirmək lazımdır. Demokratik mühüt müəllim və şagirdlər üçün eyni səviyyədə tələb qoyur.

Fəal təlim üçün demokratik mühüt tələbləri

Coğrafiya müəllimi	Şagirdlər
<ul style="list-style-type: none"> ● Fikirlərin şifahi, yazılı ifadə etmək, diskussiya aparmaq öz rəyini müdafiə etmək. ● Nəzərdə tutulduğu ideya, təklif və yeniliyi həyata keçirmək, bunların şagirdlərin əqli, psixoloji durumuna müsbət təsirinin olacağını əsaslandırmaq ● Hər hansı qərarın qəbul edilməsində məktəb rəhbərliyindən məsləhət almaq ● Digər fənn müəllimlərinin fəaliyyətinə hörmətlə yanaşmaq 	<ul style="list-style-type: none"> ● Özlərini şəxsiyyət saymaq, onların fikirlərinin diqqətlə dinlənilməsinə tələb etmək. ● Qrup halında birləşərək hər hansı məsələnin həllində birgə qərar çıxarmaq, onu müdafiə etmək və təqdim etmək ● İnsan (uşaq) hüquqları haqqında təlimatları əldə etmək və öz hüquqlarını qorumaq ● Müstəqil və yaradıcı fəaliyyətlərini inkişaf etdirmək

Fəal təlimə əsaslanan dərsi təşkil etmək üçün hansı vasitələr tələb olunur?

Müəllim dərs prosesində hansı fəaliyyət sahələrinə diqqət yetirməlidir?

İlk növbədə mövzunun aktuallığını üzə çıxarmaq, öyrənilməsi zərurətini mərkəz mövqeyə gətirmək üçün **problemlı vəziyyətin** yaradılması əsasdır. Problemlı vəziyyətin gərginlik dərəcəsi müəllimin fantaziyasından, şagirdlərlə ünsiyyət qurmaq bacarığından, vəziyyətdən çıxmaq üçün manevr etmə cəhdlərinin çevikliyindən, sərbəstliyindən, işgüzarlığından və s. şəxsi amillərdən asılıdır. Problemlı vəziyyəti yaratmaqda müəllimin məqsədi şagirdlərin idrakı fəallığını artırmaq, tədris olunan fənnə və öyrəniləcək dərslin məzmununa maraq yaratmaq, şagirdin müstəqil tədqiqat və axtarış aparmaq üçün açılan imkanı qiymətləndirmək həvəsini oyatmaqdır. Problemlı vəziyyətin düzgün həyata keçilməsinin əhəmiyyəti şagirdin: a) təyinetmə – (yəni öyrəniləcək mövzunun həyati əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi b) öyrənmə (yeni mövzunu izah edilməsi üçün aparılacaq tədqiqatların təhlil edilməsi) c) düşünmə (öyrənilən mövzunun tətbiq etməsi, ümumiləşdirilməsi və müqayisə edilməsi) qabiliyyətini müşahidə etməyə və qiymətləndirməyə imkan verir.

Əməkdaşlıq və qarşılıqlı dialoqun həyata keçirilməsi əsasən problemin qoyulması — müzakirəsi – nəticənin çıxarılması- tətbiq edilməsi mərhələlərini əhatə edir. Bu anlayış “öyrənən və öyrədən” arasında qarşılıqlı dialoqun mövcudluğu zəruriliyini tələb edir. İndiyədək mövcud olmuş “monoloji” təlimdə şagirdlərin mövqeyi nəzərə alınmadığından, müzakirə edilən məsələyə dair onların

fərziyyə və baxışları diqqətdən kənar qalmışdır. “Dialogi təlim” isə problemin həlli üçün optimal üsulların tapılmasını, dərslər prosesində müəllim və şagirdin eyni səviyyədə fəallığını tələb edir.

Fəal təlimin əsas şərtlərindən biri şagirdin – tədqiqatçı (axtarış aparan), müəllimin isə – istiqamətləndirici, fasilator mövqeyinə malik olmasıdır. Qarşılıqlı dialoqa əsaslanan dərslər prosesi müəllimə şagirdi bərabər hüquqlu öyrənən subyekt kimi qəbul etməyə əsas verir. Bu prosesdə şagirdin məntiqi düşünmə qabiliyyəti (nəzəri bilikləri), konkret məntiqi fəaliyyətə münasibəti, yeni ideyaları qəbul etməsi (yaradıcı), başqa insanlarla ünsiyyət yaratmaq qabiliyyəti, biliklərin mənimsənilməsidə əvvəlki nümunələrdən istifadə etmək bacarığı (reproduktiv), müstəqil qərar çıxarmaq bacarığı və s fasilator- müəllimin diqqətindən kənar qalmamalıdır.

Bu prosesdə *şagirdin mövqeyi* «axtarış aparan» «tədqiqatçı» mövqeyidir. Belə ki, şagird qarşılaşdığı problemləri sərbəst və müstəqil şəkildə tədqiqat yolu ilə həll edir, verilən sual əsasında rəqəmləri müqayisə edir, nəticə çıxarır, təsvir olunmuş kəsmə yüksəkliklər və horizontollar əsasında səthin relyefinin təsvirini çəkir, ərazidə axan çayların xarakterini təhlil edir, rəqəm materialları əsasında iqlim diaqramını, temperaturun sutqalığ, aylıq, illik gedişinin təsvirini verir, çayın hidroqrafını quraraq ərazinin iqlimini xarakterizə edir.

Müəllimin mövqeyi isə istiqamət verən – bələdçi (fasilitator) rolundadır. Şagirdin tədqiqatı, müstəqil öyrənməsi üçün optimal şərait yaradan əslində yeni ən müasir tipli lider rolunda çıxış edir. Əslində şagirdi müşahidə edərək onunla birgə fəaliyyət göstərir, avtoritar rejimdən uzaqlaşaraq özünü şagirddən yüksəkdə tutmur, diqqətə etmir, əksinə şagirdlə məqsədyönlü şəkildə əməkdaşlıq edir, biliklərin mənimsənilməsi üçün istiqamət verir, şagirdin axtarıcılıq fəaliyyətini düzgün istiqamətə yönəldir, biliklərin tətbiq edilməsi üçün şagirdə praktik olaraq kömək edir, bir sözlə şagirdə öyrənməyi öyrədir. Müəllimin dərslərin məzmununa dair biliklərin qazanılması yolunda bələdçi, şagirdin isə bilikləri əldə etmək üçün tədqiqatçı rolunda çıxış etməsi mexanizmi fəal təlim prosesində müəllim işinin mahiyyətinə yeni istiqamət verir:

Fasilitator kimi müəllim:

1. Problem şəkilində suallar qoymaqla şagirdləri fəallaşdırır, diskussiya yaradır.

2. Biliklərin müəllim tərəfindən hazır şəkildə ötürülməsinə deyil, şagirdlər tərəfindən aşkar edilməsinə şərait yaradır.

3. Şagirdin problemə dair düşüncəsini lazımı məcraya yönəldir və inkişaf etdirir.

4. Şagird ehtiyaclarını öyrənir və onun potensial imkanını üzə çıxarmağa nail olur.

5. Fəal təlim üçün tələb olunan şərtlərdən biri ***psixoloji mühitin*** lazımı səviyyədə saxlanmasıdır. Dərslər prosesində müəllim və şagird arasında qarşılıqlı hörmət, bir-birinə göstərdikləri etibar, inamın zəruriliyi vacib şərtlərdən biridir. Bunun üçün müəllimdən hər bir şagirdi özünə yaxın dost, hörmətli şəxsiyyət kimi qəbul etmək, sinifdə mövcud olan mühitü həssaslıqla duymaq qabiliyyəti tələb olunur. Şagirdlər dərslər prosesində müzakirə zamanı irəli sürdükləri fikirlərin

hörmətlə qarşılanaçağına, ciddi qəbul ediləcəyinə inanmalı, uğursuzluğun qorxusundan xilas olmalıdır. Müəllim sinifdə psixoloji mühiti elə yaratmalıdır ki, şagirdlər müstəqil şəkildə öz fikirlərini irəli sürsünlər, ideyalarını əsaslandırınırlar, onların əhəmiyyətini, tətbiq edilməsi yollarını təyin etməkdə və eləcə də müxtəlif xəritə-sxem, dioqram və kartoqrafik təsvirlər üzərində işləməkdə sərbəst olsunlar.

Coğrafiya fənninin təlimində 4 iş forması nəzərdə tutulmuşdur: kollektiv, qruplarla iş, cütlərlə iş və fərdi iş. Hər bir təlim forması dərsin məqsədindən asılı olaraq seçilir və şagirdlərin fəaliyyətləri bu forma üzərində qurulur.

Kollektivdə işləmək, kollektiv fəaliyyətə alışmaq bacarığının bünövrəsi qoyulur, şagirdlərdə ünsiyyətə yaratma bacarığının təşəkkülü və inkişafı təmin edilir.

Qruplarla iş - Şagirdlər müəyyən problemi həll etmək üçün qrupda birləşirlər. Bu prosesdə onların müzakirə etmək, fikir mübadiləsi aparmaq, mühakimə yürütmək və birgəfəaliyyət bacarıqları inkişaf edir.

Cütlərlə iş - Şagirdlər təlim tapşırıqlarını birgə yerinə yetirirlər. Bu dərslər forması şagirdlərə daha yaxından əməkdaşlıq etməyə və ünsiyyət qurmağa, məsuliyyəti bölüşməyə optimal imkan yaradır.

Fərdi iş - Şagirdin fəaliyyətini izləmək, potensial imkanlarını müəyyənləşdirmək və inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Bu təlim forması şagirdin sərbəst düşünməsi üçün real imkanlar yaradır.

Tədris prosesini aktiv şəkildə həyata keçirmək, şagirdlərin fəallığına nail olmaq, onların düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, yaradıcılığa həvəsləndirmək, coğrafiya fənninin öyrənilməsi əhəmiyyətini dərk etdirmək, biliklərin mənimsənilməsinə və onların praktik olaraq tətbiq edilməsinə maraq yaratmaq hər bir coğrafiya müəlliminin əsas məqsədidir. Sadalanan məqsədləri həyata keçirməyi qarşıya qoyan hər hansı bir müəllim şagirdləri fəal təlimə cəlb edə bilən metod, texnika və üsullarla yaxından tanış olmalı, iş prosesində qarşıya çıxan çətinlik və çatışmazlıqları aradan qaldırmaq yollarını bilməli, habelə tətbiq olunan metodların əhəmiyyətini başa düşməlidir.

Metod geniş bir anlayışdır. Hər bir metod özü bir neçə üsula ayrılır. Aşağıdakı cədvəl bu baxımdan çox maraqlıdır.

№	METOD	Üsullar
1.	Beyin həmləsi	<ul style="list-style-type: none"> ○ «Beyin həmləsi» və ya «Əqli hücum» (Brainstorming) ○ BİBÖ (KWL) ○ Auksion (Auction) ○ Klaster (Cluster) ○ Suallar (Questioning) ○ Anlayışın çıxarılması ○ Söz assosiasiyaları ○ Sinektika
2.	Müzakirələr	<ul style="list-style-type: none"> ○ Diskussiya (Discussion) ○ Çarpaz müzakirə (Debate)

		<ul style="list-style-type: none"> ○ Müzakirə xəritələri (Discussion map) ○ Klassik dialoq ○ “Akvarium” ○ Açıq iclas (Forums) ○ Dairəvi müzakirə
3.	Rollu oyunlar	<ul style="list-style-type: none"> ○ Rollu oyun (Role play) ○ Modelləşdirmə (Simulation) ○ İşküzar oyunlar (Business play) ○ Səhnələşdirmə (Dramatize)
4.	Prezentasiyalar	<ul style="list-style-type: none"> ○ Təqdimatlar (Demonstration) ○ Ekspert qrupu (Panels) ○ Esse (Esse)
5.	Tədqiqatın aparılması	<ul style="list-style-type: none"> ○ Problemin həlli (Problem solving) ○ Kublaşdırma (The cube) ○ Konkret hadisənin tədqiqi (Case study) ○ Venn diaqramı (Venn diagram) ○ Layihələrin hazırlanması (Projects) ○ Sosioloji sorğu (Sorğu vərəqləri) ○ Müsahibə (Interview) ○ “Qərarlar ağacı” ○ “İdeyalar xalısı” ○ Refleksiya (Reflection) ○ Komitələr (Committees or Task Force)
6.	Məntiqi təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş metodlar	<ul style="list-style-type: none"> ○ «Alqoritmin çıxarılması – analizdən sintezə» ○ «Ən mühümü» ○ «Tapşırıqlar qrupu üçün süjet əsasının yaradılması» ○ Qaydalara əsasən oyunlar: oyun-tapmaca, oyun-yarış. ○ Alqoritm üzrə təsvir (zəncirlər)
7.	Tənqidi təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş metodlar	<ul style="list-style-type: none"> ○ Meyar üzrə qiymətləndirmə ○ Ambivalent qiymətləndirmə ○ Cisim və ya hadisəyə müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən baxılması (Viewpoint)
8.	Yaradıcılığa yönəldilmiş metodlar	<ul style="list-style-type: none"> ○ Yaradıcı əsərlərin yaradılması ○ Əşyaların qeyri-adi istifadəsi ○ Proqnozlaşdırma (Prognosis) ○ Atalar sözləri üzrə iş ○ Fantaziyanın binomu ○ Sərbəst prefiks (ön şəkilçi) ○ Fantaziyanın polinomları ○ Fokal obyektlərin metodu ○ Morfoloji analiz (Morfoloji qutu , təkmilləşdirmə)

		<ul style="list-style-type: none"> ○ Sinektika
9.	Təşkilati metodlar	<ul style="list-style-type: none"> ○ Ziqzaq və ya Mozaika (Jigsaw Puzzle) ○ Karusel (Carousel)
10.	Qruplara bölünmə	<ul style="list-style-type: none"> ○ «Say». ○ «Ad günləri sırası üzrə say» ○ «Ümumi xüsusiyyət» ○ «Püşkatma» ○ «Mozaika» ○ Sosiometrik üsul ○ «Mahnı axtarışında»
11.	Fəallaşdırma	<ul style="list-style-type: none"> ○ Müsbət iş iqliminin yaranmasına imkan yaradan oyunlar (Climate setters) ○ Buz əridən oyunlar (Ice breakers) ○ Fəallaşdırma oyunları (Energizers)

Fəal təlim üsulları ilə işləmək üçün müəllimin şəxsi keyfiyyətləri təşkilatçılıq qabiliyyətləri, coğrafi bilik (bu zaman həm də digər fənlərə dair biliklər də nəzərdə tutulur) səviyyəsi və s. əsas şərtlərdir. Çünki fəal dərs qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif amillər sisteminin birliyidir. Fəal təlim üsullarının uğurlu alınmasının başlıca amillərindən biri – üsulun dərsin məzmununa, və dərsin mərhələsinə uyğun seçilməsidir.

Fəal təlim üsullarının aşağıda təqdim olunan nümunələrini dərs prosesinə tətbiq etmək üçün müəllimdən ustalıq, vəziyyətdən asılı olaraq yeni çalarlar əlavə etmək və ya ixtisar etmək, mövzuya uyğunlaşdırmaq və s tələb olunur.

1. **Müzakirələr** (diskussiyalar) şagirdlərdə məlumat və ideyaların təşkil olunması, fərqli və oxşar cəhətlərin müqayisə edilməsi, anlayış və ideyaların aydınlaşdırılması, yoxlanılması, problemlərin həlli yollarına dair alternativ fikirlərin əsaslandırılması, proqnozların verilməsi, informasiyanın həyati əhəmiyyətinin üzə çıxarılması, təklif və tətbiq edilməsi imkanlarının araşdırılması və s məqsədi ilə həyata keçirilən – mübadilə – müzakirə metodunun tərkib hissəsidir.

Müzakirələr və ya diskussiyalar şagirdlərin dərs prosesində; a) bir- biri və müəllim ilə qarşılıqlı ünsiyyətinə yardım göstərir. b) informasiyanın təhlili üçün açıq mühit yaradır. c) məsələnin öyrənilməsində alternativ fikirlər söyləməyə təkan verir. d) informasiyaların görünməyən tərəfləri barədə düşünməyə məcbur edir. e) şagirdlərin hüquq bərabərliyini təmin edərək, demokratik mühit yaradır. p) şagirdləri passiv dinləyicilərdən aktiv iştirakçıya çevirir. Müzakirəni tətbiq etməyə hazırlaşan müəllim ilk növbədə müzakirə qaydalarını şagirdlərə xatırlatmalıdır.

Şagirdlər diskussiya mədəniyyətinin vacib və geniş bir məsələ olduğunu dərk etməli, başqalarının fikirlərinə dözümlü yanaşmanın demokratik ənənələrin əsas sütunu olmasını başa düşməlidirlər. Müzakirənin təşkil edilməsində aşağıdakıları nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

1. İlk növbədə müzakirə (diskussiya) qaydaları tərtib edilməlidir. Bu qaydalar dərs ilinin əvvəlində sinif şagirdlərinin ümumi razılığı ilə qəbul edilməlidir.

–eyni vaxda yalnız bir nəfər danışmalıdır.

– danışanı diqqətlə dinləmək , ona cavabı yalnız nitqi tamamladıqdan sonra vermək olar.

– tənqid yalnız danışanın fikirinə yönəlməlidir.

–vaxt nəzərə alınmalıdır.

–söz üçün icazə istənilməlidir.

Qaydalar iri vərəqdə yazılmalı və divarda görünən yerdə asılmalıdır.

2. Sınıfdə şagirdlərin müzakirə üçün münasib formada oturmasına (dairəvi, yarım dairəvi, üz-üzə və s) nail olunmalıdır.

3. Müzakirə üçün mövzunun adı ilk baxışdan sadə, şagirdin başa düşəcəyi şəkildə təqdim edilməlidir.

4.Müzakirə “nə baş verdi?”, “nə üçün baş verdi?”, “Bu haqda siz nə düşünürsünüz?”, “başqa cür ola bilərmi?” və s kimi inqşafetdirici suallar verməklə başlayır. Disskusiyanı davam etdirmək üçün şagirdlərin verdiyi cavablar diqqətlə dinlənilməlidir. Aşağıdakı nümunədə “Çaylar” mövzusunun tədrisində verilən suallar ənənəvi və fəal təlimə uyğun qruplaşdırılmışdır:

(cədvəl)

<i>Ənənəvi təlim</i>	<i>Fəal təlim</i>
1. Çayın mənbəyi nə ola bilər.	1. Nə üçün okean və onun hissələri çaylara mənbə ola bilməz?
2. Çay dərələrinin hansı formaları var?	2. Dağ çaylarının dərələri ilə düzənlik çaylarınınkıının fərqli olmasına səbəb nədir?
3. Çayın hövzəsi nəyə deyilir?	3. Nə üçün çay və onun qolları yalnız müəyyən sərhəd daxilində ola bilər?
4. Çayın suayrıcısı nədir?	4. Sıra dağların müxtəlif yamacları eyni çay hövzəsinə aid ola bilərmi?
5. Çaylar rejiminə görə hansı qruplara ayrılır?	5. Ərazinin iqlimi və düşən yağıntı ilə çayların rejimi arasında hansı əlaqələr mövcuddur?
6. Çaylardan hansı məqsədlərlə istifadə etmək olar?	6. Nə üçün dağ çaylarından daha çox enerji , düzən çaylarından isə nəqliyyat üçün istifadə edilir?
7. Hansı çayların suvarma əhəmiyyəti böyükdür?	7. Çayların suvarma əhəmiyyəti çayın hansı xüsusiyyətindən asılıdır?
8.Çayların çirklənməsi hansı səbəblərlə əlaqədardır?	8.Yaşayış məntəqələrinin əksəriyyətinin çay kənarlarında salınmasının nəticəsi nə olur?

Diskussiyanın gedişinin düzgün qiymətləndirilməsi də onun müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə təsir edən amillərdən biridir.

Müəllim şagirdlərin:

– düzgün, əsaslandırılmış fikirlərinə, sanballı dəlillərinə diqqət yetirməlidir.

– fikirləri ümumiləşdirərkən, yekun vurarkən müzakirələrdə iştirak edən şagirdlərin fikirindən nümunələr gətirməli, onlara qarşı diqqətli olmalıdır.

- söylənilən fikirlərə səbirlə qulaq asmalı, fikirlər səhv olduqda belə şagirdin sözünü kəsməməli, digər şagirdlərdən həmin fikrə qarşı hansı münasibətdə olduqlarını soruşmalı və sonda özünün düzgün mülahizələrini söyləməlidir.

« Əqli hücum».

Şagirdlərin fəallığını artırmaq üçün tətbiq olunan ən optimal metodlardan biridir. Şagirdlərin hər hansı konkret problemin həlli və ya suala cavab tapmaq üçün yaradıcı təfəkkürünü üzə çıxarmağa təkan verir, onların müxtəlif vəziyyətlərdən çıxış yolu tapmaq, qərar qəbul etmək səviyyəsini və eləcə də fikirlərini konkret ifadələrlə söyləmək bacarığını üzə çıxarır.

«Əqli hücum»un şagirdlər arasındakı ünsiyyətin yaranmasında da rolu böyükdür. Lakin bu metodun tətbiq edilməsində əsas məqsəd verilən problemin həlli yollarını müəyyən etməkdir.

Əqli hücumu həyata keçirmək üçün aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır:

- Şagirdlər nisbətən böyük qruplarda (8-10 nəfərlik) birləşdirilməlidir.
- Qrupun lideri qoyulmuş problemə dair qrup üzvlərinin söylədikləri ən bəsit ifadələri qeyd etməlidir.
- İrəli sürülmüş şərhləri ümumiləşdirmək və yeni nəticə çıxarmaq üçün, müəllim qruplara vaxt ayırır (10-15 dəq) .Verilmiş ideyaları müzakirə etmək, onları inkişaf etdirmək, və təqdim etmədə sistem yaratmaq üçün qrupların içərisində yarımqruplar ayrılır. Hər bir yarımqrup öz ideyalarını (bu təsvir,səhnəcik, mahnı, rollu oyunlar və s şəkildə ola bilər) tam qrupun tərkib hissəsi kimi nümayiş etdirir.

Əqli hücumun aşağı siniflərdə təşkil edilməsi daha sadə ola bilər. Belə ki, müəllim sualı lövhədə yazır və sinif şagirdlərinə həmən sualın cavabına dair ideyalarını söyləməyi təklif edir. Şagirdlərin verdiyi (düşünülmüş, təsadüfi və s) cavablar heç bir şərh verilmədən lövhəyə yazılır. Yalnız bundan sonra yazıya alınmış ideyalar təhlil edilir, qruplaşdırılır, mübahisə doğuran yaxud orjinal fikirlər ayrılır və sualın cavabını əks etdirən ideyaların şərhli və müzakirəsi aparılır.

BİBÖ (bilirəm, istəyirəm biləm, öyrəndim).

Hər hansı mövzunun tədris edilməsində bu keyfiyyətlərlə yanaşı şagirdlərin həmin mövzuya aid sərbəst biliklərinin səviyyəsini müəyyən etmək çox əhəmiyyətlidir. Bu müəllimə şagirdlərdə keçmiş və yeni biliklər arasında əlaqə yaratmağa imkan verir. BİBÖ metodu şagirdlərin dərslər boyu fəallığını təmin edir, birgə öyrənmənin yüksək mərhələsini yaradır. Metodun birinci “Bilirik” mərhələsində şagirdlərin dünyagörüşü, onların müstəqil öyrənmə qabiliyyəti, mövzuları əlaqələndirmə imkanları və hafizəsi təyin olunur. İkinci “İstəyirik bilək” mərhələsində isə artıq şagirdlərin təfəkkür tərzini, onların coğrafi düşüncə səviyyəsi, elmi fantaziyaları, əqli qabiliyyəti və arzu, istəklərinin əhatə dairəsi üzə çıxır. Müəllim şagird ehtiyaclarını nəzərə almaqla onları passiv dinləyicidən aktiv iştirakçıya, sadəcə öyrənən obyektədən öyrənmək istəyən subyektə çevirir. Şagirdlərin öyrənmək istədikləri müəllim və şagirdlərin iştirakı ilə tədqiqat nəticəsində birgə öyrənilir. Bu metodun sonuncu, daha vacib “Öyrəndik” mərhələsinin həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Biliklərin möhkəmləndirilməsi,

qoyulmuş sualların cavablandırılması, yeni biliklərin üzə çıxması mövzunun öyrənilməsində nəzərdə tutulmuş məqsədə xidmət edir.

BİBÖ- nun tətbiq edilməsi aşağıdakı mərhələləri həyata keçirməyi tələb edir:

-Şagirdlər kiçik qruplar və ya cütlər formasında bölünür və onlar tədris olunan mövzuya dair bilikləri siyahiləşdirirlər

- Müəllim lövhədə və ya vatman kağızında üç sütundan ibarət cədvəl çəkir.

Bilirəm	İstəyirəm biləm.	Öyrəndim

- qruplar və ya cütlərin yazdığı məlumatlar sadalanır və müəllim onları cədvəlin sol qrafasında yazır.(təkrar olanları çıxmaq şərti ilə)

- cütlər və ya qruplar mövzuya dair nələri bilmək istədiklərini müzakirə edir və siyahiləşdirir.

Eyni qayda ilə müəllim yenə qeyd edir.

- mövzuya aid mətn (dərslərdə və ya əvvəlcədən hazırlanmış) hissə-hissə oxunur, birgə müzakirə edilir, qoyulmuş sualların cavablarına xüsusi diqqət yetirilir.

- şagirdlərin mövzu ilə bağlı suallara cavabları və eləcə də digər yeni biliklər cədvəlin üçüncü qrafasında əvvəlki qayda ilə siyahiləşdirir və müəllim tərəfindən lövhədə qeyd olunur.

- şagirdlər mövzuya dair əvvəlki bilikləri ilə yeni öyrəndiklərini müqayisə edir, ümumiləşdirirlər.

- şagirdlərin ikinci qrafada verdikləri sualların bəziləri cavabsız qala bilər, yəni onların cavabları mətnə olmaya bilər, bu şagirdlərdə «hələ nələri öyrənmək» lazımdır sualını yaradır, onların şəxsi tədqiqat aparması üçün stimül verir.

Coğrafiya fənni üzrə «Platforma və geosinklinalar» mövzusunun tədrisində BİBÖ metodu aşağıdakı nümunədə göstərilə bilər. (“Geosinklinal və platforma”-nın şəkil -sxemi əsasında)

Bildiklərim	İstəyirəm biləm	Öyrəndiklərim
<p><u>Platforma:</u> -möhkəm qranit qata malikdir -Səthi hamar olur - üzəri çökmə suxur qatı ilə örtülü olur - filiz faydalı qazıntıları vardır</p> <p><u>Geosinklinal:</u></p>	<p><u>Platformalar:</u> -nə üçün səthi hamar olur -üzəri hansı relyef formalarına uyğun gəlir - platformanın seysmik cəhətdən sabit olmasının səbəbi nədir -metomorfik mənşəli faydalı qazıntılar ola</p>	<p><u>Platformalar:</u> -endogen qüvvələr, zəiflədir,ekzogen qüvvələr səthi hamarlayır -hamar səth düzənliklərə uyğun gəlir -qalın qranit qat üst mantiya ilə yer səthi arasında əlaqəni kəsir və</p>

<p>-səthi nahamardır -dərin çökmə və qalxmalar arasında çatlar vardır -seysmik cəhətdən sabit deyil - müasir dağlıq ərazilərə uyğun gəlir və s</p>	<p>bilərmə? <u>Geosinklinallar:</u> -xəritələrdə hansı ərazilərə uyğun gəlir? -geosinklinalın yaranma səbəbi nədir? - nə üçün geosinklinal platformaya çevrilir və s</p>	<p>seysmik sabitlik hökm sürür <u>Geosinklinallar</u> -Litosfer tavalınının toqquşduğu ərazilərdə seysmik cəhətdən sabit olmayan zonalardır. -toqquşma davam etdikcə sıxılma güclənir, endogen qüvvələr zəifləyir və s</p>
--	---	---

BİBÖ metodu fəal təlim metodu kimi müasir dövrün tələblərinə cavab verir, «şagird-şagird» «müəllim- şagird» ünsiyyətinin möhkəmlənməsinə xidmət edir

Kublaşdırma.

Şagirdlərin hər hansı problemə integrativ və mürəkkəb yanaşma bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədinə xidmət edən kub metodu, əslində B.Blüm taksanomomiyasına əsaslanır. Bu metoddan tədqiqat xarakterli mövzuların tədris edilməsində istifadə etmək məqsədəuyğundur. Kub metodu aşağıdakı mərhələləri özündə birləşdirir:

1. Kartondan kubun həndəsi formasına uyğun maketi yaradılır.
2. Kubun tərəfləri üzərində şagirdlərin fəaliyyətini istiqamətləndirmək üçün- təsvir et, müqayisə et, təhlil et, assosiyaya yarat, tətbiq et, mübahisə et sözləri yazılır.
3. Dərs prosesində müzakirə olunacaq mövzunun adı bu və ya digər şəkildə elan edilir (konkret şəkildə və ya hər hansı metod vasitəsi ilə).
4. Sınıf altı qrupa ayrılır. Qrupların liderləri (püşk atmaq yolu ilə) arasında kubun hansı tərəfini seçməklə (rəqəmlər və ya müxtəlif rənglərə əsasən deməklə) qeyd olunan tapşırığı alır.
5. Mövzunun və ya situasiyanın qruplarda təhlili onlara düşən tapşırıq əsasında aparılmalıdır.
 - a) təsvir et – mövzunun ölçüləri, forması yerləşməsinə dair məlumat verir
 - b) müqayisə et – problemin oxşar və fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılması, onların təhlili
 - c) assosiyaya yarat- hansı mövzular ilə əlaqəlidir, və ya bu sizi nə haqda düşündürməyə sövq edir.
 - d) təhlil et - onun tərkibini, mahiyyətini izah etmək tələb olunur.
 - e) tətbiq et- mövzunun həyati əhəmiyyəti nədir, ondan harada və nə məqsədlə istifadə etməyin mümkünlüyünü müəyyən edirlər.
 - k) mübahisə et- mövzuya dair alternativ (əks) fikirlərə dair dəlillər gətir, öz mövqeyinizi (lehinə və ələhinə) əsaslandırın.

6. Şagirdlərin işinin yekunu plakat şəkilində və ya hazırlanmış iri «kubun» üzərində yazıla və sinifdə (eləcə də məktəbdə) nümayiş etdirilə bilər.

Şagirdlərin yuxarı yaş həddində kublaşdırma metodu daha yüksək (B.Blüm taksanomomiyasına uyğun) səviyyədə təşkil olunur. Burada əsas məqsəd şagirdlərin bilik səviyyəsinin aşağı səviyyədə yuxarıya doğru yüksəldilməsini təmin

etməkdir. Bu məqsədlə çox cəhətli sorğu tətbiq edilir ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir.

1. Formal səviyyəli suallar şagirdlərin faktik biliklərinin yada salınmasına xidmət edən, hafizəyə əsaslanan suallardır. Belə sualların cavabına adətən mətində rast gəlinir. Əzbərçiliyə meyilli, zəif xarakterli və yalnız yüksək qiymət almaq həvəsində olan şagirdlər formal sualları xoşlayır. Nəzərə almaq lazımdır ki, adətən yaradıcı təfəkkürə malik olan istedadlı şagirdlər belə suallara qarşı etinasız olur.

Məsələn « Avstraliyanın təbii zonaları» mövzusunda « Savannalar materikin hansı hissəsində yerləşir» sualının cavabına (şimal hissədə) dərslik mətinində rast gəlmək mümkündür.

2. Çevirmə suallarının köməyi ilə şagird mövzunun təsvirini verir, məlumat çatdırmağın fərqli olmasına çalışır, mütaliə zamanı rast gəldiyi informasiyaları canlandırır. Məsələn eyni mövzu daxilində («Avstraliyanın təbii zonaları») «Materikin hansı hissəsində kölgəsi olmayan hündür ağaclar, bu ağacların yarpaqları ilə özünün suya olan təlabatını ödəyən koala ayısı, başqa materiklərdə rast gəlinməyən kisəli heyvanlar yaşayır?» Göründüyü kimi bu sualın cavabını tapmaq üçün şagirdin idraki fəaliyyəti aktivləşməli, bir neçə variantda cavabları araşdırmalıdır.

İnterpretasiya sualları əslində çevirmə suallarının daha mürəkkəb forması olub, yeni ideyalar arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmağa istiqamətlənmişdir.

Məntiqi düşüncənin ən yüksək səviyyəsinə əsaslanan interpretasiya suallarında şagirdlər ideyaların mənalərini dərk edərək, onların uzlaşdırılmasına nail olmalıdırlar .

Məsələn nümunə üçün seçilmiş mövzuda «sizcə nə üçün savannada hündür ağacların (evkalipt nəzərdə tutulur) kölgəsi olmur?» və ya «Nə üçün Avstraliya materikində mövcud olan kisəlilərə başqa materiklərdə rast gəlinmir» və s.

3. Tətbiq sualları şagirdlərə problemlərin həllində müstəqil tədqiq etmək imkanı yaradır. İnformasiyaları ümumiləşdirmək, onun həyatı əhəmiyyətini dərk edərək nəticələr çıxarmağı tələb edir. Məsələn «Avstraliyanın şimalında yağıntının illik rejimində olan fərqlilik, ərazinin bitki və canlı aləminə necə təsir göstərir?» və ya «Avstraliyanın Qondvana qurusundan çox uzaq keçmişdə (570 milyon il əvvəl) ayrılması materikin təbiətində hansı xüsusiyyətləri yaratmışdır?»- sualına cavab vermək üçün şagird müxtəlif mənbələrdən istifadə etməli, alternativ fikirlərə öz münasibətini bildirməlidir.

4. Təhlil sualları məlumatın nə dərəcədə doğru olduğunu müəyyən etmək, səbəb- nəticə əlaqələrinə əsasən tədqiqə yönəlir. Mövzunun ümumi başa düşünülməsinə əsasən onun daha kiçik hissələrə ayrılmasını təmin edir.

5. Sintez sualları özünəməxsus formaların yaradılması, bilik və bacarıqlardan istifadə etməklə problemə yaradıcı yanaşma üçün imkan yaradır. Sintez sualları vasitəsi ilə şagirdlərdə alternativ fikirlər yaratmaq, məsələnin həllinə tamamilə əks tərəfdən yanaşmaq mümkündür. Məsələn, təqdim etdiyimiz dərs nümunəsində «Evgalipt ağacları Avstraliyanın cənubunda günəş şüalarının daha aşağı bucaqda göründüyü ərazilərdə yayılmış olsaydı yenə də kölgəsi olmazdı?» Göründüyü kimi, sual şagirdə tamamilə gözlənilməz əks variantda verilir.

6.Qiymətləndirici suallar Şagirdlərin qərara gəldiyi fikirlərin düzgün və ya səhv olmasını müəyyən etmək, nəticə çıxarmasına yönəlmiş suallardır. Qiymətləndirici suallar şagirdləri öyrəndikləri informasiyanın keyfiyyətinə görə fərqləndirməyə məcbur edir. Onlar problemə aid irəli sürdükleri fikirləri əsaslandırır, təcrübə və statistik rəqəmlərə əsasən onun doğru olub- olmadığını üzə çıxarır. Qiymətləndirici suallara nümunə olaraq «Tropsferdə havanın temperaturunun artması hansı dəyişikliyə səbəb olur?» probleminə şagird münasibətini götürmək olar. Şagirdlər havanın temperaturunun artması ilə 1 kub.m havada ola biləcək su buxarının miqdarının artması fikrini əsaslandırmaq üçün təcrübələr aparır. Və yaxud «Quru subtropik iqlim şəraitində becərilən pambığın məhsuldarlığının tropiklərə nisbətən aşağı olmasını» subut etmək üçün təkcə pambığın günəş istiliyinə tələbkar olması fikri ilə əsaslandırmaq kifayət deyil. Şagirdlər müstəqil olaraq tədqiqat aparır, statistikanı araşdırır. 1 hektar sahədən yığılan pambıq lifinin subtropik enliklərdə tropiklərə nisbətən çox aşağı olduğunu ümumiləşdirir və bunun ölkədə bitkiçiliyin ekstensiv inkişafından asılı olduğunu əsaslandırır.

Şaxələndirmə

Hər hansı mövzuya dair şagirdləri açıq və müstəqil düşüncəyə istiqamətləndirən metoddur. Beyin həmləsinin qeyri -səlis xətt üzrə işləmə vəziyyətidir. Şaxələndirmə əsasən fərdi, cütlər və kiçik qruplar formasında aparılmalıdır. Mövzunun öyrənilməsindən əvvəl şagird təfəkkürünə təkan vermək onu düşünməyə cəlb etmək, onlarda mövzuya dair maraq yaratmaq, digər fənnlər və ya şagirdin dünyagörüşünün həddlərini üzə çıxarmaq, biliklər arasında əlaqə yaratmaq və s fəaliyyətlərə xidmət edir. Şaxələndirmə metodunun köməyi ilə şagird təfəkkürünü də inkişaf etdirmək mümkündür.

Şaxələndirmə tətbiq etmək üçün ilk növbədə aşağıdakılar tələb olunur:

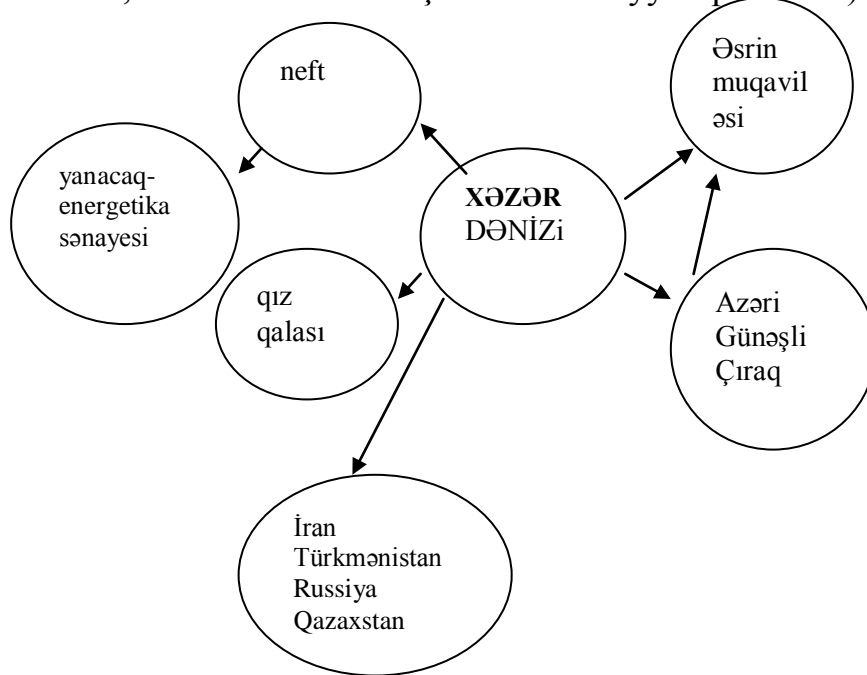
- şaxələndirmə üçün uyğun gələn münasib mövzu seçilməlidir.
- şagirdlərə şaxələndirmə prosesi aydın şəkildə təsvir edilməlidir.
- mövzunu açmaq üçün onun daxilində ikinci dərəcəli mövzuları qrup daxilində fərdlərə paylanması təmin edilməlidir
- iştirakçıların qrup daxilində hazırladığı şaxələndirmələri qrupda birləşdirilməsinə nəzarət edilməlidir.

Şaxələndirmə prosesinin mərhələləri sadə və asan yadda qalır.

1. Mövzunun adı mərkəzdə (yazı müstəvisinin ortasında) yazılır.
2. Mövzu ilə əlaqəli fikrinizə düşən, ağıla gələn bütün sözlər mərkəz sözün ətrafında yazılır.
3. Bir-biri ilə əlaqəli olan fikirlər arasında xətt çəkilərək birləşdirilir.
4. Bütün fikirlərin yazıya köçürülməsi və ideyalar axını üçün vaxt qoyulur. (5-10 dəqiqə)
5. Şagirdlər mümkün qədər daha və çox fikirlər və əlaqəli ifadələr yazmağa həvəsləndirilir (bu onların dünyagörüşünü, mövzuya dair biliklərinin səviyyəsini göstərən meyardır).

Şaxələndirmə üçün coğrafiya fənninin son dərəcə geniş imkanları vardır. Çünki coğrafi mövzuların əksəriyyəti şagirdlərin real həyatda gördüyü hadisə və proseslərlə əlaqədardır.

«Xəzər dənizi» mövzusu nümunəsində şaxələndirmə aşağıdakı kimi ola bilər (nəzərə alın ki, söz və ifadələrə heç bir məhdudiyət qoyulmur).

Şaxələndirmə fərdi olaraq tətbiq edilə bilər. Şagirdlərin özlərinin sevdikləri mövzu olduqda onlar bu problemin yerinə yetirilməsinə daha çox cəlb olunurlar.

Şaxələndirmə dərslər üçün mühüm mərhələlərdən biri kimi son dərəcə effektivdir, şagird aktivliyə yönəldilmişdir. Qrup şaxələndirməsindən sonra aparılan fərdi şaxələndirmələr əslində şagirdlər üçün istirahətdir.

İNSERT

Fəal təlim metodlarından biri kimi, coğrafiya fənninin tədrisində «Səməralı Mütaliə və yazı üçün interaktiv Qeydiyyat Sistemi» - dən (İNSERT) geniş istifadə olunma imkanları vardır.

Bu metod dərslərdəki mətnin aktiv fəaliyyətlə, yəni şagirdin öz münasibətini bildirərək oxunmasıdır. Şagird mövzudakı fikirlərə olan münasibətlərini qəbul olunmuş işarələrlə («V» - bu məlumat mənə tanış idi, «-» -bu informasiya mənim əvvəllər bildiyimi rədd edir, «+» -bu informasiya mənim üçün yenidir, «?» -bu məsələyə dair əlavə məlumat almaq istərdim) bildirir. Dərslərdəki mətni oxunduqdan sonra ümumiləşmələr aparılır və qeyd olunur.

«V»	«- «	«+»	«?»

İlk növbədə məlum biliklər təsdiq edilir, yeni bilik və informasiyaları öyrənmək üçün gələcək fəaliyyət planlaşdırılır.

Venn diaqramı

Hər hansı iki mövzunun (informasiyanın, coğrafi məlumatın, anlayışın, obyektin və s.) müqayisəli səciyyəsinə əks etdirən «Venn diaqramı»-nın tətbiq edilməsi tədris baxımından çox maraqlıdır. İki mövzunun oxşar və fərqli

cəhətlərinin üzə çıxarılmasına həsr olunan bu metod şagirdləri alternativ düşüncəyə cəlb edir, -onlarda qoyulmuş məsələnin daha çox cəhətli müzakirəsini tələb edir.

Coğrafiya fənni üzrə təlimin təşkili formaları tədris prosesi üçün seçilmiş üsulların sayını artırmaq olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, müəllimlər hər hansı fəal təlim üsulunu dərs prosesinə tətbiq edərkən yaradıcı şəkildə onu zənginləşdirmək və ya sinfin səviyyəsindən asılı olaraq sadələşdirmək və eləcə də, mövzu seçimində tam sərbəst olmaq hüququna malikdirlər.

2.3. Müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasına dair nümunələr

Uğurlu və nəticəyönümlü təlim prosesinin təşkili əvvəlcədən mükəmməl hazırlanmış planlaşdırmadan asılıdır. Planlaşdırma özü isə iki cürdür: illik (perespektiv) planlaşdırma; gündəlik (cari) planlaşdırma.

İllik (perespektiv) planlaşdırma.

İllik planlaşdırma mahiyyət etibarını ilə perespektiv planlaşdırmadır. Bu növ planlaşdırma özündə müəllimin hər hansı fənnə aid nəzərdə tutulmuş sinif üzrə illik fəaliyyətini əhatə edir. Orada konkret sinif üzrə məzmun standartları, təlim məqsədləri, tədris vahidləri və mövzular inteqrasiya, qiymətləndirmə və sair məsələlər əhatə olunur. Bu növ planlaşdırmada yalnız məsələlərin adları çəkilir və müvafiq qaydada qısa və konkret qeydlər aparılır. İllik planlara uyğun tarixlər artırıldıqda bu sənəd özünün xarakterini qismən dəyişir. Ona konkret olaraq təqvim-tematik plan da deyilir. Bu növ planları hazırlamaq üçün coğrafiya müəllimi əvvəlcədən ciddi şəkildə hazırlıq işi aparmalı olur. Bu isə ondan bir sıra bacarıqların olmasını tələb edir.

Perespektiv planlaşdırma hazırlamaq üçün müəllimdə bir neçə bacarığın olması vacibdir. Tədris vahidi və mövzuların ardıcılığının düzgün müəyyənləşdirilməsi mühüm bacarıqlardan biridir. Müəllim bu ardıcılığı müəyyənləşdirərkən bir neçə prinsiri nəzərə almalıdır. Təbii ki birinci prinsip məzmun ardıcılığı baxımından sadəcədən mürəkkəbə və asandan çətinə istiqamətində fəaliyyətin nəzərə alınmasıdır. Məsələn, VI sinifdə əvvəlcə Yerin quruluşu, sonra onun qabığınyı yaradan suxurlar və menirallar, orada baş verən daxili və xarici proseslər və s. uyğun ardıcılıqla planlaşdırılmalıdır. Bu isə o deməkdir ki, əvvəlcə zəruri anlayışlar öyrədilməlidir və bununla sonrakı öyrəniləcək məsələlərə zəmin yaradılmalıdır.

Məzmun standartlarının təlim prosesinə gətirilməsində onun təhsil proqramında (kurikulumda) verilmiş ardıcılığının bütün hallarda olduğu kimi saxlanması mütləq deyil. Müəllim sinif üzrə fəaliyyətini planlaşdırarkən, bu nəticələrə yanaşmada müstəqildir. Zəruri olan hallarda onları müxtəlif səviyyələrdə inteqrasiya etməkdə sərbəstdir.

Müəllim tədris vahidlərini (dərslər bloku) və mövzuların ardıcılığını planlaşdırarkən aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- fəndaxili inteqrasiyanı

- fənlərarası inteqrasiyanı (bəzi tədris vahidləri digər fənlər üçün ilkin şərt ola bilər; bəzi nəticələr iki fənnin tədris vahidləri ilə əlaqəli inteqrasiya etdirilə bilər)
- ardıcılığın qurulması prinsiplərini
 - 1)məntiqi ardıcılıq;
 - 2)psixoloji ardıcılıq (sadədən mürəkkəbə doğru, istiqamət, tətbiq etmə, layihələrin tərtibi, yaxından uzağa prinsipi).
 - 3)xronoloji ardıcılıq (tarixi-coğrafi ardıcılıq),
 - 4)tematik ardıcılıq-səbəb-nəticə əlaqələri)
- hər sinif üzrə tədris vahidlərinin (dərslər blokunun) ümumi təlim nəticələrinin əsasında tərtib edilməsini
- Tədris və təlim prinsiplərini
 - 1)şagirdyönümlülük
 - 2)aktiv, müstəqil və birgə təlim üçün imkanların yaradılması
 - 3)məqsədyönümlülük
 - 4)məktəbdən sonrakı və ictimaiyyətlə bağlı fəaliyyətlərlə əlaqəlilik
- il ərzində keçiriləcək kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrin vaxtını

Planlaşdırma aparmaq üçün müəllimə lazım olan bacarıqlardan ikincisi mövzuların tədrisi zamanı inteqrasiya imkanlarını müəyyən etməkdir. Coğrafiya fənninin bir çox fənlərlə inteqrasiyası mümkündür. Fizika təbiətdə baş verən təbii proseslərin fiziki qanunauyğunluqlarını, riyaziyyat Yer kürəsində ölçü və hesablama işlərinin aparılması, kimya təbii ehtiyatların yerləşmə qanunauyğunluqlarını, biologiya Yerin canlı aləmini, ədəbiyyat şair və yazıçıların əsərlərindəki təbiət təsvirlərini, tarix yer kürəsində baş verən hadisə və proseslərin tarixini öyrəndiyindən coğrafiya müəllimi planlaşdırma hazırlayarkən inteqrasiyanı nəzərə almağa imkan verəcəkdir. Coğrafiya müəllimi planlaşdırma apararkən tədris etdiyi mövzunun digər fənlərdəki bu və ya digər mövzu ilə inteqrasiya imkanlarını müəyyən etməlidir. Məsələn, “Planda miqyasın və məsafələrin ölçülməsi” mövzusu riyaziyyatla, “Atmosfer” bəhsi kimya, biologiya, fizika, “Yer kürəsində əhalinin müxtəlifliyi” mövzusu biologiya, “Təzyiq qurşaqları və onların yaranma səbəbləri” bəhsi fizika ilə əlaqə yaradaraq tədris edilməsi daha müsbət nəticələr verir.

Perespektiv planlaşdırma aparmaq üçün müəllimə lazım olan bacarıqlardan biri də mövzuya uyğun resursların seçilməsidir. Coğrafiya fənni şagirdləri heç bir zaman görmədikləri və bəlkə də gələcəkdə də görməyəcəkləri bir sıra hadisələrlə tanış edir, məsələn: buzlaqlı hündür dağlarla, aysberqli qütb dənizləri ilə, tropik bitkilərlə zəngin meşələrlə və sairə. Şagirdlərə görmədikləri hadisələri yalnız quru sözlərlə aydın və düzgün təsvir etməkdir. Müxtəlif herbarilər, coğrafi şəkillər, suxurlar, planşet, kompas, termometr, fluger və digər əyani vəsaitlər coğrafiyanın tədrisində mühümdür. Coğrafiya fənnin tədrisində ən mühüm əyani vəsait isə müxtəlif məzmunlu xəritələr, atlaslar və qlobuslardır.

Mühüm bacarıqlardan biri də mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsü aparmaqdır. Müəllim, kursun ümumi məqsədlərinə məzmun etibarlı ilə daha müvafiq olan mövzu və məsələlərə çox, quru faktların və ya coğrafi adların

öyrənilməsindən ibarət olan mövzulara isə təbii ki, az vaxt ayırılmalıdır. Təhsil nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş vaxtı artırıb, azaltmamaq şərti ilə müəllim mövzuların çətinlik dərəcəsinə görə onlara verilən vaxtı özü müəyyənləşdirmə bacarığına malik olmalıdır.

VI sinifdən perespektiv planlaşdırma nümunəsi:

Standartlar	Tədris vahidi	Məzmun	İnteqrasiya	Resurslar	Saat
2.1.1. Yer in daxili quruluşunun, relyefini, və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir	Yer qabığı və litosfer	1. Yer in daxili quruluşu. Litosfer anlayışı	Fiz.1.1.1.;2.1.1 H-b.1.1.1.	dərslik, iş vərəqləri, müxtəlif şəkillər	1
		2. Yer qabığında baş verən tektonik hərəkətlər		Tektonik xəritə, dərslik, iş vərəqləri	1
		3. Zəlzələlər		Kompyuter, proyektor. Dərslik, iş vərəqləri	1
2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir		4. Vulkanlar. İsti bulaqlar, qeyzərlər və palçıq vulkanları		Dərslik, iş vərəqləri,	1
		5. Yer qabığını təşkil edən suxurlar		Fiziki xəritə, Dərslik, iş vərəqləri	1
		6. Faydalı qazıntılar, Azərbaycanın faydalı qazıntılırı,neft, onun hasilatı		Fiziki xəritə, Dərslik, iş vərəqləri	1
		7. Relyef anlayışı, relyef əmələgəlmədə ekzogen proseslər		Fiziki xəritə, Dərslik, iş vərəqləri	1
		8. Dağlar		Fiziki xəritə, Dərslik, iş vərəqləri	1
		9. Düzənliklər		Fiziki xəritə, Dərslik, iş vərəqləri	1
		10. Okean dibinin relyefi		Dərslik, iş vərəqləri	1
		11. Ümumiləşdirici dərs			1

X sinifdən perespektiv planlaşdırma nümunəsi:

Standartlar	Tədris vahidi	Məzmun	İnteqrasiya	Resurslar	Saat
2.1.3. İqlim dəyişmələrinə və iqlim ehtiyatlarından istifadəyə dair təqdimatlar edir. 2.1.4. İqlim	Atmosfer	1. Atmosferin mənşəyi, tərkibi, quruluşu və əhəmiyyəti		dərslik, iş vərəqləri	1

göstəricilərinə əsasən hesablamalar aparır.				
		2. Havanın temperaturu. Günəş radiasiyası	dərslik, iş vərəqləri	1
		3. Atmosfer təzyiqi. Təzyiq qurşaqları və onların təsiri nəticəsində yaranan atmosfer hadisələri	Dərslik, iş vərəqləri, şəkillər	1
		4. Atmosferdə su.Nisbi və mütləq rütubətlik. Yağıntılar.	Dərslik, iş vərəqləri,	1
		5. İqlim və hava.	İqlim xəritəsi, Dərslik, iş vərəqləri	1 s

Gündəlik planlaşdırma

Müəllim gündəlik dərs planı hazırlayarkən dərsin mərhələlərinə diqqət yetirməlidir. Dərs aşağıda göstərilən istiqamətlər üzrə planlaşdırılmalıdır:

- Mövzu
- Standart
- Dərsin məqsədi
- İş forması
- İş üsulu
- Resurslar
- Dərsin mərhələləri:
 - motivasiya, problemin qoyuluşu
 - tədqiqatın aparılması
 - məlumat mübadiləsi
 - məlumatların müzakirəsi
 - nəticələrin çıxarılması
 - yaradıcı tətbiqetmə
 - qiymətləndirmə

Gündəlik planlaşdırma hazırlayarkən müəllimin birinci işi mövzunun standartta uyğunluğunu müəyyənləşdirməkdir. Standart müəyyənləşəndən sonra, ona uyğun dərsin məqsədləri çıxarılır. Artıq standartda və öyrənilən mövzuya uyğun məqsəd yazılarkən, məqsəd müəllimə deyil şagirdə yönəlməlidir. Əgər müəllim dərsin məqsədini şagirdin maraqları üzərində qurarsa uğurlu və nəticəyönümlü təlim təşkil edə bilər.

Şagirdi təlimə cəlb etməyin bir yolu mövzuya və məqsədə uyğun fəal təlim forma və üsullarından yerində istifadə edilməsidir.

Müəllim dərsin birinci və ən mühüm mərhələsi olan motivasiyanı elə qurmalıdır ki, şagirdi təlimə cəlb edə bilsin. Bu mərhələdə müəllim məsələdəki ziddiyyətləri qabartmaqla müxtəlif baxışların və variantların toqquşmasından yaranan vəziyyət əsasında sual qoyaraq şagirdləri düşünməyə hazırlayır. Motivasiya ilk növbədə tədqiqat üçün həm mümkün, həm də şagirdin öz bacarığını və qabiliyyətini həyata keçirilməsinə imkan verən, onun inkişaf xüsusiyyətlərinə müvafiq olmalıdır.

İkinci mərhələdə motivasiyadan çıxan fərziyyələr dəqiqləşdirildikdən sonra artıq tədqiqat işinə başlamaq olar. Tədqiqat müxtəlif formalarda – bütün siniflə birlikdə, kiçik qruplarda, cütlüklər şəklində və ya fərdi şəkildə aparıla bilər. İrəli sürülmüş problemin həlli üçün müxtəlif variantlardan, həm də özündə yeni suallar və yeni informasiyalar daşıyan iş vərəqlərindən istifadə olunur. İş vərəqlərində verilən tapşırıqlar birbaşa problemin həlli üçün “açar” rolunu oynayır.

Məlumat mübadiləsi üçüncü mərhələdə aparılır. Qoyulmuş tədqiqat sualının cavabını tapmaq istiqamətində görülən işlər tədqiqat iştirakçılarını bir-birinin dəlillərini dinləmək zərurəti qarşısında qoyur.

Dərsin dördüncü mərhələsində məlumatın müzakirəsi prosesi başlayır. Bu ən mürəkkəb mərhələdir. Belə ki, bu mərhələdə təfəkkürün müxtəlif növlərinin səfərbərliyə alınması baş verir. Müəllim bu mərhələdə fasilə funksiyasını yerinə yetirir. Əldə olunmuş faktlar sistemləşdirilir və əlaqələr aşkara çıxarılır.

Beşinci mərhələ nəticələrin çıxarılması mərhələsidir. Müəllim qazanılmış biliklərin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi məqsədilə suallar qoyur və bu suallar əsasında biliklər və informasiyalar sistemləşdirilir. Şagird əldə etdiyi bilikləri, gəldiyi nəticəni, irəli sürülmüş fərziyyələrlə tutuşdurur.

Dərsin altıncı mərhələsində qiymətləndirmə və ya refleksiya prosesi başlayır.

Bir neçə dərs nümunəsinə baxaq:

VI sinif

Mövzu: Külək

Standart: 2.1.3.Yerin hava qatını şərh edir

Məqsəd: Külək haqqında bildiklərini izah edir.

Külək növlərini qruplaşdırır.

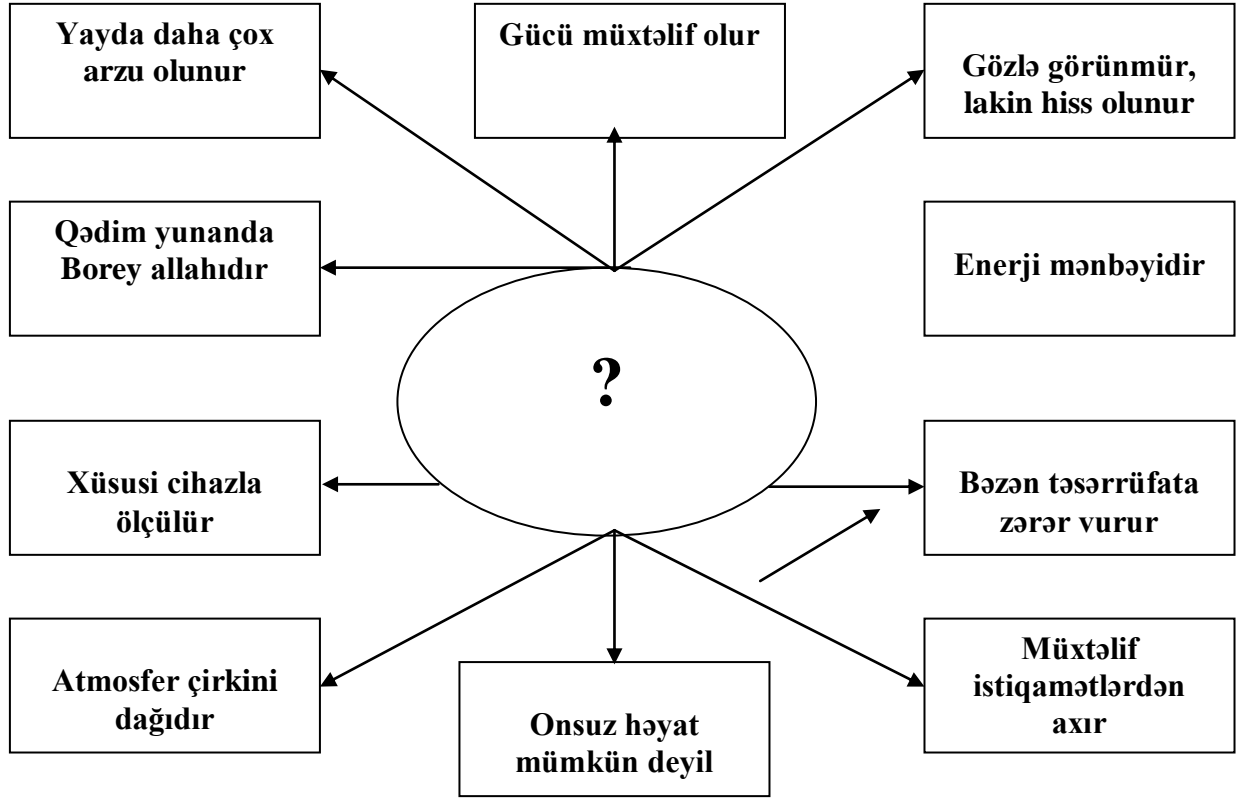
Küləkdən enerji alınmağın yollarını izah edir.

Təlim üsulu: Anlayışların çıxarılması, BİBÖ

Təlim forması: Kollektiv, fərdi iş

Resurslar: Dərslük, “Ayna” uşaq ensiklopediyası, şəkil, sxem

Dərsin gedişi: Müəllim sinifə daxil olub salamlaşır, lövhədən bir sxem asıb, anlayışların çıxarılması üsulundan istifadə edərək sualın cavabını tapmağı tapşırır.

Müzakirələrdən sonra məlum olur ki sxemdə gizlənən söz küləkdir.

Tədqiqat sualı: Külək nədir?

Müəllim lövhəyə BİBÖ cədvəlini çəkib şagirdlərə külək haqqında bildiklərini soruşur. Küləyi necə hiss edirik? Uşaqların cavabları “Bildiklərimiz” sütununa yazılır. Sonra müəllim “Külək haqqında daha nəyi bilmək istərdiniz?” Cavablar İstəyirik bilək sütununa yazılır. Sonra müəllim şagirdlərə dərslikləri açıb “Külək” mövzusunun oxumağı tapşırır. Əlavə olaraq onlara “Ayna uşaq ensiklopediyası” toplusundan “Okean bəşərin beşiyidir” kitabına da verir və külək barədə məlumatlar tapmağı tapşırır. Müəllim şagirdlərə oxuduqca “öyrəndiklərimiz” sualına cavab axtarmağı olduqlarını nəzərlərinə çatdırır. Nəticədə aşağıdakı BİBÖ cədvəli doldurulur.

Cavabı tapılmayan sualları evdə araşırmaq tapşırılır

Bildiklərimiz	İstəyirik bilək	Öyrəndiklərimiz
Kənd yerlərində evlərin bacasından çıxan tüstü müəyyən istiqamətdə əyilir.	Külək vasitəsilə enerji necə alınır	Küləyin sürəti m/san, gücü isə Bofort cədvəli üzrə 0-12 balla göstərilir
Yayda insana xoş gəlir,	Elə bir aparat varmı	Küləyin istiqaməti və sürəti flügerlə

sərin olur, amma qışda soyuq olur	ki küləyin gücünü və istiqamətini ölçə bilsin	ölçülür
Külək əsməyəndə hava sakit olur, amma külək olanda havanın tərpəndiyini hiss edirik.	Azərbaycanda əsasən hansı küləklər var	Mövsümi küləklər də olur. Belə küləklər mussonlar adlanır. Mussonlar çox iri dəniz və quru sahələr arasında yaranan temperatur və atmosfer təzyiqi fərqi nəticəsində yaranır. Musson küləkləri öz istiqamətlərini ildə 2 dəfə dəyişir, yayda və qışda
Külək əsərkən ağacların budaqları tərpənir.	İstiqamətlərini dəyişən və ya dəyişməyən küləklər varmı	Küləklər ümumiyyətlə üç qrupa bölünürlər: sutkalıq, mövsümi və daimi. Dənizlərin, okeanların, böyük göllərin sahillərində külək istiqamətini sutkada 2 dəfə dəyişir, gecə və gündüz. Belə küləklər briz adlanır. Gecə, briz küləyi qurudan dənizə, gündüz isə dənizdən quruya doğru əsir. Passat küləkləri də var. Bu küləklər daimi küləkləri adlanır. Passatlar istiqamətlərini dəyişmir

Dərsin sonunda müəllim aşağıdakı meyarlarla şagirdləri qiymətləndirir:

Qiymətləndirmə meyarları:

- 1.İzah etmə
- 2.Növlərini aydınlaşdırma
- 3.Enerji alınması yollarını şərh etmə
- 4.Müzakirələrdə fəal iştirak etmə

VII sinif

Mövzu: Kontur xəritədə üzərində iş

Standart: 2.1.6.Kontur xəritədə dünya okeanının hissələrinin qeyd edir

Məqsəd: Dünya okeanının hissələrini sadalayır

Okeanları xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirir

Okeanları kontur xəritədə qeyd edir

Təlim forması: Kollektiv, fərdi

Təlim üsulu: Beyin həmləsi, müzakirə

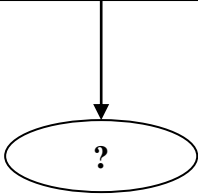
Resurslar: Xəritə, kontur xəritə, rəngli karandaşlar, dərslik

Dərsin gedişi: Motivasiya

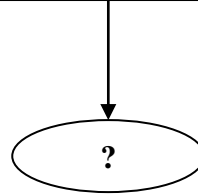
Sahəsi 180mln.km²
Ən dərin yeri 110022m
Orta dərinliyi 3957m

Sahəsi ona bitişik
4 dənizlərlə birgə
106mln.km²

Yer səthinin təqribən 20%-ni tutur. Sahəsi Qırmızı dəniz və Fars körfəzi ilə birlikdə 73, 556, 000 km² Həcmi 292, 131,000 km²-dir.

Sahəsi 14 mln.km² –dir. Bütün coğrafi uzunluqları özündə birləşdirir. ən dərin yeri 5449 m Nansen çökəkiyi

Müəllim şagirdlərə yuxarıda göstərilən sxemlərdə verilmiş anlayışların köməyi ilə sualın altında gizlədilmiş okeanların adlarını tapmağı tapşırır. Müzakirələrdən sonra okeanların adları müəyyənləşdirilir.

Məlumatın mübadiləsi:

Sonra müəllim şagirdlərə fərdi olaraq kontur xəritədə dünya okeanının hissələrinin qeyd etmələrini tapşırır.

Nəticə və ümumiləşdirmə:

- **Dünya okeanı 4 hissədən ibarətdir**
- **Ən böyük okean Sakit okeandır, ikinci Atlantik, üçüncü Hind okeanı və dördüncü okean Şimali Buzlu okemdir.**
- **Bu okeanların hər birini kontur xəritədə işləmək mümkündür.**

Qiymətləndirmə

Dərəcələnmə			
“1” səviyyə	“2” səviyyə	“3” səviyyə	“4” səviyyə
Səliqəli işləməyib, rənglərdən düzgün istifadə etməyib, sərhədləri	Az səliqəli işləyib, rəngləri qarışdırıb, sərhədləri düzgün göstərməyib	Səliqəli işləyib, rənglərin 1-2 ni və sərhədləri qarışdırıb	Səliqəli işləyib, rənglərdən düzgün istifadə edib, sərhədləri düzgün göstərib

VIII sinif

Mövzu: Canlılar və ekoloji problemlər

Standart: 3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Məqsəd: Ekoloji problemləri yaradan amilləri nümunələrlə şərh edir

Ekoloji problemlərin insan həyatına və təbiətə təsirini izah edir.

Təlim forması: Kollektiv, qruplarla

Təlim üsulu: Müzakirə, beyin həmləsi

Resurslar: Dərslik, iş vərəqələri, ensiklopediya, kompyuter, proyektor, disk, internet saytı YouTube

Dərsin gedişi:

Motivasiya: Müəllim kopyuter və proyektorun vasitəsi ilə şagirdlərə əvvəlcə çox gözəl, mənzərəli təbiət və heyvanat aləmindən kadrlar göstərir. Bu görüntülərdən sonra ekoloji problemlər nəticəsində məhf olmuş təbiət, sürü ilə tələf olmuş heyvanlar, neftlə, zibilliklərlə çirklənmiş ərazilər, xəstəliklərə tutulmuş insanların görüntüləri ekrana gəlir. Film bitdikdən sonra müəllimə şagirdlərə gördüklərini müzakirə etməyi tapşırır. Şagirdlər görüntüləri müzakirə edirlər. Müəllim yönəldici suallardan istifadə edərək fərziyyələri ekoloji problem fikrinə yönəldir.

Sonra müəllimə şagirdləri qruplara bölərək tədqiqat sualını elan edir:

Tədqiqat sualı: Ekoloji problemlər hansılardır və bunların insan həyatına və təbiətə təsiri necədir?

Məlumat mübadiləsi:

I Qrup: Sənaye tullantıları hansılardır və bu tullantılar ekologiyanın çirklənməsinə və insana, təbiətə necə təsir etməsinə münasibət bildirin.

Sənaye tullantıları	Insana təsiri	Təbiətə təsiri

II Qrup: Nəqliyyat vasitələrinin havaya buraxdığı tullantılar atmosfer havasının çirklənməsinə bu da insana və təbiətə necə təsir etməsini araşdırın. Problemin aradan qaldırılması üçün hansı təklifiniz var.

Nəqliyyat vasitələrinin yaratdığı ekoloji problemlər	Bu problemin insana təsiri	Bu problemin təbiətə təsiri	Bu problemin mümkün həlli yolları

III Qrup: Ekoloji problemlərin canlılara təsirinin qarşısını almaq üçün bir təşkilat yaradın. Təşkilatın adını, emblemini, fəaliyyət proqramını və nəticələrini müəyyənləşdirin.

Təşkilatın adı	Emblemi	Fəaliyyət proqramı	Nəticələri

IV Qrup: Məişət tullantılarının ekologiyanın çirklənməsinə bu da insana və təbiətə necə təsir etməsini və mümkün həlli yollarını araşdırın.

Məişət tullantıları	İnsana təsiri	Təbiətə təsiri	Mümkün həlli yolları

Məlumat müzakirəsi:

Qrup nümayəndələri hazırladıqları cavabları təqdim edirlər.

Nəticə və ümumiləşdirmə:

- Sənaye məhsullarının istehsalı gündən günə artır, bu da metallurgiya, kimya, neft, qaz və kömür istehsalı sənayelərinin atmosfərə atılan tullantılarının miqdarının artmasına gətirib çıxarır. Həmçinin qaz, kömür və mazutla işləyən istilik enerjetikasının tullantılarının həcmi də artıb. İri şəhərlərdə havanın yüksək çirklənmə dərəcəsi qeydə alınmışdır ki, bu da ümumi ekoloji vəziyyətin gərgin olmasını təyin edir
- Atmosferin ümumi çirklənməsi bütövlükdə iqlimin dəyişməsinə, bu isə global istiləşməyə gətirib çıxarır.
- Hal-hazırda Azərbaycan ekoloji vəziyyətin yaxşılaşması üzrə istiqamətlənmiş regional tədbirlərdə iştirak edir, belə ki, atmosfərə atılan sənaye tullantılarının azalması üzrə və iri şəhərlərin qazla işləyən nəqliyyat vasitələri tərəfindən çirklənməsinə qarşı işlər aparılır.

Qiymətləndirmə meyarları:

Qruplar Meyarlar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Nümunələrlə				

izah etmə				
Şərh etmə				
Təqdim etmə				
Tapşırığı tam və uyğun yerinə yetirmə				
Vaxt				
Əməkdaşlıq				

2.4. Coğrafiya fənninin məzmun standartlarının şərh¹

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
COĞRAFI MƏKAN		
VI SİNİF		
1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir	Yer haqqında ilkin coğrafi biliklər	Səyahətlər, mərhələlər
1.2.1. Kainatdakı səma cisimlərinin hərəkətini fərqləndirir	Səma cisimlərinin əsas xüsusiyyətləri Yer planetinin digər səma cisimlərindən fərqli cəhətləri	Kainat, kosmos, ulduz, günəş, planet, peyk, ritmik proseslər,
1.2.2. Yer in öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir	Yer in Günəş ətrafında hərəkəti və onun coğrafi nəticələri Yer in öz oxu ətrafında hərəkəti və onun coğrafi nəticələri	Gecə-gündüz, sutka, fəsilələr, il
1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir	Məhəlin planı və xəritə anlayışı, qlobus Miqyas anlayışı Miqyasdan istifadə Planda istifadə olunan şərti işarələr Plandan istifadənin əhəmiyyəti	Üfüq, məhəl, miqyas, azimut , şərti işarə, plan, xəritə, ekvator, meridian, paralel, coğrafi qütblər
1.3.2. Yaşadıqları ərazinin planını tərtib edir	Miqyasa və cəhətlərə əsasən planının tərtibi	Kompas, qlobal mövqe etmə sistemi (çps), planşet, pərgar

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
TƏBİƏT		
VI SİNİF		

¹ Məzmun standartlarının şərhinə aid verilmiş izahlar və aşar sözlər ancaq tövsiyə xarakteri daşıyır. Sınıflar üzrə şagirdlərin inkişaf səviyyəsinə və marağına uyğun olaraq müvafiq dəyişikliklər və əlavələr etməklə onlara yaradıcı yanaşmaq məqsəduyğun hesab edilir.

2.1.1. Yerin daxili quruluşunun, relyefini, və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir	Yerin daxili quruluşu Litosfer anlayışı. Relyef. Yerin daxilində gedən proseslər, zəlzələ və vulkanların sxematik təsviri. Palçıq vulkanları, isti bulaqlar, qeyzərlər. Yer səthini təşkil edən suxurlar. Aşınma	Litosfer, Yer qabığı, suxur, nüvə, mantiya, zəlzələ, episentr, hiposentr, vulkan, krater, boğaz, maqma, lava, vulkan ocağı, qeyzər, fəal və sönmüş vulkan, aşınma, relyef, dağ (zirvə, .ətək, suayrıcı), alçaq, orta. yüksək dağlar, düzənlik (ovalıq, yayla, yüksək düzənlik)
2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir	Fiziki xəritədə dağ və düzənliklərin müəyyən edilməsi	hündürlük şkalası, aşırım, sıra dağ
2.1.3. Yerin hava qatını şərh edir	Atmosfer anlayışı Atmosferin quruluşu Atmosferin əhəmiyyəti Temperatur anlayışı Külək Bulud və yağıntı	Atmosfer, troposfer, strotosfer, briz, musson, tornado, bulud, qar, yağış, dolu, qırov, şəh
2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir	Havanın gün ərzində dəyişməsinin müşahidəsi Havanın element və hadisələrinin müqayisəsi Havanın sutkalıq temperaturunun hesablanması Atmosferin çirklənmə mənbələri	Sutkalıq temperatur, hava, rütubətlik, yağıntı, termometr, flüger
2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir	Hidrosfer anlayışı Suyun dövrəni Dünya okeanı anlayışı Dərinlik şkalasına əsasən dərin və dayaz əraziləri müəyyən edilməsi Sudan istifadə	Hidrosfer, dünya okeanı, dənizlər, materik, ada, yarımada, dərinlik şkalası
2.1.6. Təbiətdə su dövrəninə sxemini tərtib edir	Suyun böyük dövrəni ilə quru sularını əlaqələndirir	Çaylar, göllər, yeraltı sular, buzlaqlar
2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir	Biosfer anlayışı Canlı aləmin müxtəlifliyi Yer üzərində canlı aləmin yayılması	Biosfer, torpaq, bitki örtüyü, heyvanat aləmi, meşələr, səhrələr

	Biosferin mühafizəsi	
2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyanı təqdim edir	Gündəlik həyat tərzini və biosfer	Herbari, kolleksiya

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
CƏMİYYƏT		
VI SİNİF		
3.1.1. Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir	Dünya xalqlarının say artımının müqayisəsi Dünya xalqlarının irq , dil və dini baxımından fərqləndirilməsi	Xalq, irqlər, dini coğrafiya, əhali artımı
3.1.2. Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir	Yaşayış məskənlərinin genişlənməsi	Əhalinin yerdəyişməsi, məskunlaşma, kənd, şəhər,
3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir	Dünya ölkələrinin qruplaşdırılması	Varlı və kasıb ölkələr, nəhəng dövlətlər, kiçik ölkələr
3.2.2. Kontur xəritədə Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri qeyd edir.	Azərbaycan və ona qonşu dövlətlərin qısa səciyyəsi	Şərqi və qərbi arasında körpü
3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir	İqtisadiyyat anlayışı. Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçid	Yığıcılıq, ovçuluq, istehsal, mənimsəmə iqtisadiyyatı, istehsal iqtisadiyyatı
3.2.4. Mənimsəmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir	Əmək bölgüsünə dair sxemlərin qurulması	Sadə əmək, qadın əməyi, kişi əməyi, xammal və məhsul
3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır	Ətraf mühitin çirklənməsi. Çirklənmə mənbələri	Neftlə çirklənmiş ərazilər, məişət, zavod və fabriklərin tullantıları

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Coğrafi məkan		
VII SİNİF		
1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.	Böyük kəşflər nəticəsində xəritədə baş verən dəyişikliklər	Yeni dünya, köhnə dünya, səyahət marşrutları, kəşflər, səyyahlar

	Yeni və köhnə dünyanın müqayisəsi Xəritə-sxem üzrə səyyahların marşrutları	
1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.	Daxili və xarici planetlərin müqayisəsi Günəş şüalarının düşmə bucağından asılı olaraq fəsillərin yaranması Sutkalıq ritmlər prosesində yaranan vaxt fərqləri	Orbit xətti, yerin meyilliyi , qütb ulduzu, zenit bucağı , illik ritmlər,sutkalıq ritmlər
1.2.2. Yerlə hərəkətinin nəticələrinə dair sadə hesablamalar aparır.	Günəş şüalarının düşmə bucağına aid sadə hesablamalar Yerli vaxt fərqlərinin təyin olunmasına aid sadə çalışmalar	günəş şüalarının düşmə bucağı, yerli vaxt
1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir	Miqyasın növləri Planaalmanın növləri. Relyefin planda təsviri Yer səthinin müstəvi üzərində təsviri. Dərəcə torunun elementlərinin xüsusiyyətləri Coğrafi koordinatlar	ədədi, izahlı və xətti miqyas, planaalma, qütb və marşrut planaılması, horizontal, berqştrix, kəsmə yüksəklik, nisbi və mütləq hündürlük,nivelir , coğrafi enlik, coğrafi uzunluq,
1.3.2. Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır	Miqyasa əsasən məsafələrin təyini Kartoqrafik təsvirlərdə horizontallara əsasən hündürlüyün təyininə aid sadə çalışmalar Coğrafi koordinatlarının təyininə aid çalışmalar	Xəritə üzərində məsafə, həqiqi məsafə, coğrafi koordinatlar

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
TƏBİƏT		
VII SİNİF		
2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir.	Relyefin əmələ gəlməsində endogen və ekzogen qüvvələrin rolu Relyef formalarının müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifatı Okean dibinin relyefi	Morfostruktur, morfoskluptur, dağların yaşı, mənşəyi, akkumlyativ və denudasion düzənliklər, şelf, materik yamacı, materik ətəyi, abissal düzənlik, okean çökəkliyi
2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.	Fiziki xəritələrdə faydalı qazıntıların yayılma qanunauyğunluqlarının relyeflə əlaqəsinin təhlili	Filiz, qeyri-filiz, yanar faydalı qazıntılar
2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini izah edir	Havanın temperaturunun üfiqi istiqamətdə dəyişməsi, İqlim qurşaqlarının yaranması	Izoterm, izobar, izogiyet, əsas və keçid iqlim qurşaqları,yerli küləklər, "külək gülü", doymuş və doymamış hava

	Atmosfer təzyiqi, alçaq və yüksək təzyiq sahələri Atmosferdə rütubətin paylanması	
2.1.4. Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır.	Temperatur və təzyiqin hündürlüyə doğru dəyişməsi	Orta temperatur, mütləq, maksimum və minimum temperatur, temperatur amplitudası
2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir.	Dünya okeanı tərkib hissələrinin fiziki coğrafi xüsusiyyətləri Quru sularının yaranması, yayılması qanunauyğunluqları	Körfəz, boğaz, bərzəx, materik, vulkanik və mərəcan mənşəli adalar, arxepelaq, çay dərəsi, yataq, subasar, delta, estuari, astana, şələlə, terras, kanyon, meandr, göl çuxurları, axarlı və axarsız göllər
2.1.6. Kontur xəritədə dünya okeanının hissələrini qeyd edir.	Dünya okeanının tərkib hissələrinin fərqləndirilməsi	Daxili, kənar və adalararası dənizlər, buxta, sahil xətləri, ucqar nöqtələr
2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.	Bitki, canlı və mikroorqanizmlərin yayılması qanunauyğunluqları.	Biosenoz
2.1.8. Torpaq tiplərini kontur xəritədə qeyd edir.	Torpaqəmələgəlmə və torpaq tipləri	Torpaq, humus ,torpaq tipləri

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Cəmiyyət		
VII SİNİF		
3.1.1. Əhalinin regionlar üzrə paylanmasını şərh edir.	Region anlayışı. Qafqaz regionu, dövlət anlayışı və dili Əhalinin lingivistik əlamətlərinə görə qruplaşdırılması.	Region, dil ailələri, dövlət
3.1.2. Kontur xəritədə əhalinin sıx məskunlaşdığı əraziləri qeyd edir.	Təbii komponentlərin məskunlaşmaya təsiri. Qeyri-bərabər məskunlaşma	Məskunlaşma modelləri: xətti, radiuslu, sahilboyu, orta sıxlıq
3.2.1. Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Ölkələrin inzibati ərazi quruluşu və idarə etmə formaları	Respublika, monarxiya, unitar, federativ.
3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.	Ölkələrin tipoloji xüsusiyyətinə görə materik və qitələr üzrə paylanması	Türk dünyası birliyi, Avropa İttifaqı, İslam ölkələri
3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən	Dünya təsərrüfatının quruluşu. Dövlət və özəl	Sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, məşğulluq,

təbii və iqtisadi amilləri şərh edir.	sektorlar. İqtisadiyyatın məzmunu. İstehsal resursları və istehsal amilləri.	təbii resurslar, insan resursları, kapital resursları, sərmayə, sahibkarlıq
3.2.4. Dünya təsərrüfatının müasir modelinin sxemini tərtib edir.	Regional və sahəvi iqtisadi inteqrasiyaların formalaşması Ölkələrin tranzit mövqeyinin iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi	Qara dəniz hövzəsi birliyi, GUAM, İKT, MDB, TÖC, Trans-Qafqaz, Bakı-Ceyhan
3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.	Təbii və antropogen təsirlərdən yaranan ekoloji gərginlik zonaları	Terrikon təpələr, sənaye tullantıları, məişət tullantıları, təbii yanğınlar, daşqın, quraqlıq, səhrələşmə, ozon dəyişi

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Coğrafi məkan		
VIII SİNİF		
1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.	Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində səyyahların topladıqları biliklərin sistemləşdirilməsi Qitələrarası coğrafi mübadilənin ilkin mərhələlərinin formalaşması	Fəth, tədqiqat, mübadilə, iqtisadi coğrafiya, əhali coğrafiyası, sosial coğrafiya, region, "İpək yolu"
1.2.1. Günəş şüalarının Yer kürəsinə düşmə bucağının dəyişməsinə hesablayır	Günəş şüalarının düşmə bucağının hesablanması Müxtəlif coğrafi enliklərdə günəş şüalarının düşmə bucağının dəyişməsinə aid çalışmalar Qurşaq vaxtına aid hesablamalar	maksimum və minimum düşmə bucağı, qurşaq vaxtı
1.2.2. Yer hərəkətinin coğrafi nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.	Günəş şüalarının Yer kürəsində düşmə bucağının dəyişməsi səbəbləri Günəş şüalarının düşmə bucağının təsiri ilə yaranan işıqlanma qurşaqları	21 mart, 22 iyun, 23 sentyabr, 22 dekabr, şimal və cənub tropik xətləri, şimal və cənub qütb dairələri, qütb gecə və gündüzləri, tropik, mülayim, qütb qurşaqları
1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.	Kartoqrafik təsvirlərin qruplaşdırılması Topoqrafik planın tərtibi Coğrafi obyektlərin xəritələr üzərində təsviri Kartoqrafik təsvirlərdən istifadə imkanları	Miqyasına və məzmununa, ərazi əhatə etməsinə görə xəritələrin müqayisəsi, coğrafi imla, areal, izoxətlər, keyfiyyət fonu, hərəkət xətləri, nöqtələr üsulu, tematik və ümumcoğrafi xəritə
1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamalar aparır.	Kartoqrafik təsvirlər üzərində miqyasa və dərəcə toruna əsasən məsafə və sahələrin hesablanması	Həqiqi sahə, xəritə üzərindəki sahə

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Təbiət		
VIII SİNİF		
2.1.1. Litosfer tavalının hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir	Litosfer tavalı nəzəriyyəsi Tava sərhədlərində yaranan müasir relyef formaları	A.Vegener nəzəriyyəsi. Müasir nəzəriyyələr, konvergent, diverqent, rift dərəsi, qövsvari adalar, novlar, orta okean dağ silsilələri
2.1.2. Tektonik xəritələrdə litosfer tavalının hərəkətinin nəticələrini oxuyur	Tektonuk xəritələrə əsasən tavalının hərəkət istiqamətini müəyyən edilməsi	Pantalas , Pangeya, Lavraziya, Qondvana, Tetis
2.1.3. İqliməmələgətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.	Təzyiq qurşaqlarının coğrafi nəticələri Atmosfer sirkulyasiyası İqlimə təsir edən amillər	Daimi küləklər, mövsümü küləklər, siklon, antisklon, atmosfer cəbhəsi
2.1.4. Atmosfer hadisələrinə dair sxem və diaqramlar tərtib edir.	Temperatur və yağıntının gedişi	İqlim diaqramları
2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.	Dünya okeanının əmələ gəlməsi Dünya okeanında suyun əsas xüsusiyyətləri	Duzluluq, izoqalin, şəffaflıq, dinamik proseslər dalğa, qabarma, çəkilmə, cərəyan
2.1.6. Okean sularının xüsusiyyətləri ilə bağlı hesablamalar aparır	Duzluluğa və dərinliyin ölçülməsinə aid hesablamalar	Promill, exalot
2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.	Biosferin digər təbəqələrlə qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən sxemin qurulması	Üzvi aşınma, coğrafi təbəqə
2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur	Təbii zonaların paylanması	Təbii zona

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Cəmiyyət VIII SİNİF		
3.1.1. Əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin səbəblərini izah edir.	Demoqrafiya anlayışı. Əhali sayının dəyişməsi. Təbii artımın birinci və ikinci tipi	Demoqrafik siyasət, təbii hərəkət, mexaniki hərəkət, emiqrasiya, imiqrasiya
3.1.2. Əhalinin təbii artımına görə hesablamalar aparır	Əhalinin ümumi və təbii artımının hesablanması	Artım dinamikası, illik mütləq artım
3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.	Ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin meyarları (insan inkişafı indeksi),	təhsil göstəriciləri, sağlamlıq göstəriciləri, iqtisadi göstəricilər, ekoloji göstəricilər
3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır.	Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırılması	İEO, İOÖ
3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir.	Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatlardan istifadə və onların təsərrüfat baxımından qiymətləndirilməsi	Ixtisaslaşma, kooperativləşmə, təmərgüzləşmə, kombinatlaşma, alternativ dəyər, alternativ seçim, son hədd fayda, son hədd xərclər
3.2.4. Təbii ehtiyatların təsnifatı sxemini qurur.	Təbii ehtiyatların tiplərinin və növlərinin sxeminin qurulması	Tükənən ehtiyatlar, түкөнmөyөн təbii ehtiyatlar, potensial ehtiyatlar,
3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.	Ekoloji cəhətdən sağlam ərazilərin müəyyənləşdirilməsi Sağlamlıq ocaqları, turizmin inkişafında ekoloji tələblər	Kurort-turiz ehtiyatları: milli adət-ənənələr, mənzərə, tarixi abidələr, asudə vaxtın təşkili. İçməli suların çirklənməsi, torpaqların çirklənməsi

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Coğrafi məkan IX SİNİF		
1.1.1. Sivilizasiyaları coğrafi baxımdan təhlil edir.	Yeni coğrafi kəşflər (XVIII-XX əsr) və tədqiqatların cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqələndirilməsi Sivilizasiyaların tarixi coğrafi inkişafının fərqli olması səbəbləri Köhnə və yeni dünyada mövcud olan sivilizasiyalar Azərbaycan səyyahlarının regionlararası ticarət mübadiləsində iştirakı	Sivilizasiya, cəmiyyət, mədəniyyətlərarası münasibət

1.2.1. Yer in hərəkətinin cəmiyyətin inkişafındakı rolunu əsaslandırır	Günəş enerjisinin insanın iqtisadi həyat tərzinə təsiri Günəş enerjisindən istifadə imkanları Gündüz saatlarından istifadə	əlverişli şəraitə malik ərazilər, ekstermal ərazilər, aqroiqlim ehtiyatları
1.2.2. Vaxt və fəsil dəyişkənliyinə aid hesablamalar aparır.	Müxtəlif coğrafi enliklərdə ilin ayrı-ayrı günləri üçün günəş şüalarının hesablanması, Saat qurşaqlarının hesablanmasına aid çalışma həlli	yaz və payız bərabərliyi, yay gündönümü, qış gündönümü ,yay və qış vaxtı
1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini izah edir.	Cəmiyyətin inkişafı prosesində kartoqrafik təsvirlərin təkmilləşdirilməsi İqtisadi xəritələr və onların oxunması Əhali və təsərrüfatın yerləşdirilməsində kartoqrafik təsvirlərdən istifadə imkanları	Aerofoto planalma, iqtisadi xəritələr, tibbi xəritələr, kartoqram, kartodiaqram, işarələr üsulu, punson
1.3.2. Kartoqrafik elementlər əsasında topoqrafik xəritələri oxuyur.	Topoqrafik xəritələrin oxunması	Topoqrafik xəritə

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Təbiət		
IX SİNİF		
2.1.1. Yer qabığında baş verən hadisə və proseslərin iqtisadi həyata təsirini dəyərləndirir	Tektonik hadisə və proseslərin nəticələrinin iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməsi	Sunami, qar uçqunu, daş uçqunu, sürüşmə
2.1.2. Geoloji xarakterli tematik xəritələri oxuyur.	Geoloji tematik xəritələrə əsasən, litosfer tavalarının hərəkəti nəticəsində yaranan relyef dəyişməsinin müəyyən edilməsi	Enmə və qalxmalar, horst, qraaben, antiklinal, sinklinal, fay
2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin iqtisadi həyata təsirini təhlil edir.	Təsərrüfatın yerləşməsində iqlim amillərinin rolu İqlim proqnozları	Günəş radiasiyası, duman, şaxta, sırsıra, quraqlıq
2.1.4. İqlim xəritələrini oxuyur, nəticələrini	Hər hansı ərazinin iqlim xüsusiyyətlərinin	İqlim xəritələri, sinoptik xəritə,

təqdim edir.	müəyyənləşdirilməsi	
2.1.5. Hidrosferin iqtisadi həyata təsirini izah edir.	Dünya okeanın təsərrüfat əhəmiyyəti	Enerji əhəmiyyəti, nəqliyyat əhəmiyyəti, mineral ehtiyatları, bioloji ehtiyatlar, gəmiçilik kanalları, aysberqlər, şirin su
2.1.6. Kontur xəritədə hidroehtiyatların yerləşməsinə qeyd edir.	Çayların hidroenerji və suvarma xüsusiyyətlərinə görə iqtisadi əhəmiyyəti	Dağ çayları, düzən çayları, su anbarları, SES-lər, suvarma kanalları, bəndlər
2.1.7. İqtisadiyyatın inkişafında bioehtiyatların və alternativ enerji ehtiyatlarının rolunu qiymətləndirir	Təsərrüfatın bəzi sahələrinin bioehtiyatlardan asılılığı Bioehtiyatların qorunması	Bioenerji, bioehtiyat, qida mənbəyi, mədəni bitkilər, meşə resursları, qoruq, , yasaqlıq ,milli parklar
2.1.8. Yaşadığı ərazinin təbii komponentlərinə dair topladığı məlumatları təqdim edir.	Təbii ərazi kompleksinin müxtəlifliyi Landşaftın təsnifatı	TƏK-lər, landşaft sinifləri, zonal, azonal və intrazonal landşaftlar, antropogen, təbii, mədəni landşaftlar,

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Cəmiyyət		
IX SİNİF		
3.1.1. Əhalinin artım dinamikasını ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirir.	Təbii artımın müxtəlifliyi. Demografik siyasət konsepsiyası. Əhalinin yaş və cinsi tərkibi.	Demografik partlayış, demografik inqilab, demografik böhran, əmək ehtiyatları, fəal əhali, işsizlik,
3.1.2. Topladığı məlumatlar əsasında hesablamalar aparır.	Əmək ehtiyatlarına aid hesablamaların aparılması və sxemlərin qurulması	Yaş-cins piramidaları
3.2.1. Ölkələrin inkişafını tarixi-coğrafi baxımdan təhlil edir.	Tarixi-coğrafi region anlayışı. Mühüm sivilizasiya regionları.	Cənub Qərbi Asiya, Cənubi Avropa, Şimali Afrika. Yaxın və orta şərq regionları.
3.2.2. Tarixi-coğrafi regionları kontur xəritədə qeyd edir.	Regionların iqtisadi inkişafının, gücünün tarixən dəyişməsinin qruplaşdırılması	Tənəzüllə uğramış, geridə qalmış, zəif, güclü və yeni mənimsənilən ərazilər
3.2.3. Təsərrüfat sahələrinin səciyyəsinə verir.	Təsərrüfat sahələrinin səciyyəsi. Maddi və xidmət sahələri və onların yerləşmə prinsipləri.	Bazar iqtisadiyyatı: xüsusi, şəxsi, qarışıq formaları, qiymətlər sistemi, maya dəyəri əmək haqqı, vergi
3.2.4. Təsərrüfat sahələrinin yerləşməsinin əlaqə prinsiplərinin sxemlərini qurur.	Təsərrüfat sahələrinin yerləşmə qanunauyğuluqları Mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi	Mülkiyyət formaları: dövlət, bələdiyyə, xüsusi, rəqabət, birja, marketinq, tələb, təklif, auksion, sərqi

3.2.5. Ətraf mühitdə yaranmış ekoloji vəziyyəti qiymətləndirir.	Ekoloji qiymətləndirmə meyarları. Regionlarda ekoloji vəziyyətin müqayisəsi. Ekoloji problemlərin həllində dövlətlərin strategiyaları. Dünyanın turizm sənayesində ekoloji meyarların nəzərə alınması. Mühüm turizm bazaları.	Təbii vəziyyət, müvazinət vəziyyəti, böhran vəziyyəti, faciəli vəziyyət, kollaps vəziyyəti, ekoloji siyasət, rekreasiya ehtiyatları
---	--	---

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Coğrafi məkan		
X SİNİF		
1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin öyrənilməsində təbiət elmlərinin qarşılıqlı əlaqəsini əsaslandırır.	Coğrafiya elminin ənənəvi və yeni metodları, onları tətbiq edərək coğrafi hadisə və prosesləri təhlili. Coğrafiya ixtisasları	Kartoqrafik, riyazi-statistik, müqayisə, modelləşdirmə, aerokosmik, coğrafi proqnoz, geoinformatika, tarixi metod
1.2.1. Yer in və digər səma cisimlərinin əmələ gəlməsinə dair məlumatlar təqdim edir.	Kainatın və günəş sisteminin yaranmasına aid fərziyyələr Yer in yaranmasının dini əsaslandırılması Yer in bir planet kimi inkişafı Günəşdə baş verən dəyişikliklərin yer in təbiətinə və insanların sağlamlığına təsiri	Nəzəriyyə və fərziyyələr, planetar inkişaf, maqnit qütbləri, maqnit meyl bucağı, yer in maqnit sahəsi, maqnit qasırğaları
1.2.2. Yer in hərəkətinin təbiətə təsirini riyazi üsullarla əsaslandırır	Günəş şüalarının düşmə bucağına əsasən coğrafi enliklərin təyini. Vaxt fərqi nə əsasən coğrafi uzunluqlarının, saat qurşaqlarının təyini	Saat qurşaqları, tarixin dəyişmə vaxtı
1.3.1. Kartoqrafik proyeksiyalar zamanı yaranan təhrifləri əsaslandırır.	Kürə səthinin müstəviyə keçirilməsi üçün istifadə olunan kartoqrafik proyeksiyalar Təhriflərə əsasən kartoqrafik proyeksiyaların növləri	Sahə, forma, uzunluq (məsafə), bucaq təhrifləri, silindirik, konus, azimutal, çoxüzlü proyeksiyalar
1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər zamanı yaranan təhriflərə aid hesablamalar aparır.	Xüsusi miqyasın təyini Baş və xüsusi miqyasın müqayisəsi əsasında	Baş və xüsusi miqyas, kartoqrafik generalizasiya

	təhriflərin hesablanması	
--	--------------------------	--

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Təbiət		
X SİNİF		
2.1.1. Yer qabığında dəyişikliklərə dair proqnozlar verir.	Litosfer tavalının toqquşması səbəbləri və nəticələri	Konvergent sərhəd, divergend sərhəd, geoloji proqnozlar,
2.1.2. Geoxronoloji cədvəli oxuyur.	Geoxronoloji cədvəl ilə geoloji xəritələrin əlaqələndirilməsi	"Ay erası" geoloji yaş, eon, era və dövrlər, nisbi və mütləq yaş hesablama, dəniz və quru mərhələsi, dağəmələgəlmə mərhələləri.
2.1.3. İqlim dəyişmələrinə və iqlim ehtiyatlarından istifadəyə dair təqdimatlar edir.	İqlim tiplərinin müxtəlifliyinin səbəbləri Çoxillik iqlim dəyişmələri Aqroiqlim anlayışı	Günəşli saatların miqdarı, fəal temperaturlar cəmi, iqlim tərəddüdləri, iqlim tipləri
2.1.4. İqlim göstəricilərinə əsasən hesablamalar aparır.	Havanın mütləq və nisbi rütubətinin hesablanması Rütubətlik əmsalının təyini	Arid, humid, mümkün buxarlanma, illik yağıntı, hiqrometr, izoqamin,
2.1.5. Quru sularının xüsusiyyətlərinə dair layihələr hazırlayır, təqdim edir.	Quru sularının yerləşməsinin iqlim və relyefdən asılılığı	Çay sistemi, çay hövzəsi, çay şəbəkəsi, qar xətti, dağ və örtük buzlaqları, bataqlıqlar,
2.1.6. Quru sularının xüsusiyyətlərinə dair hesablamalar aparır.	Hidrometeoroloji hesablamaların aparılması Quru sularının iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməsi	Su sərfi, çayın düşməsi, çayın sıxlığı, çayın meyilliyi, hidroqraf
2.1.7. Coğrafi təbəqənin qanunauyğunluqlarını izah edir.	Coğrafi təbəqənin inkişaf mərhələləri və qanunauyğunluqları	Biogenə qədər, biogen və antrpogen, bütövlük, ritimlik, zonallıq, maddələr dövrəni
2.1.8. Coğrafi təbəqənin sxemini qurur.	Coğrafi təbəqənin sxemi	Dövrəni, bioloji dövrəni

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Cəmiyyət		
X SİNİF		
3.1.1. Əhalinin təbii artımının yaratdığı problemləri təhlil edir.	Əhalinin təbii artımı ilə təbii şərait və ehtiyatların əlaqələndirilməsi Ölkə daxilində təbii artım səviyyəsinin fərqləndirilməsi	Kənd və şəhər həyat tərzini, peyk şəhərlər, şəhərlərin quruluşu, urbanizasiya, suburbanizasiya, aqlomerasiya, meqapolis, texnopolis
3.1.2. Əhalinin sıxlığını hesablayır, nəticələrini təqdim edir.	Əhali sıxlığının hesablanması və ərazi fərqlərinin təbii şəraitlə əlaqələndirilməsi	Əlverişli və ekstremal ərazilər, talassakratiya, tellurekratiya
3.2.1. Ölkələrin geosiyasi mövqeyini qiymətləndirir.	Geosiyasi mövqeyin ölkənin iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi	Geosiyasi mövqe, coğrafi determinizm
3.2.2. Siyasi münaqişələrin xəritədə yaratdığı dəyişiklikləri qeyd edir.	Sivilizasiyalararası əlaqə mərkəzlərinin müəyyən edilməsi	siyasi münaqişə rayonları, qaynar nöqtələr, siyasi cəhətdən sabit ölkələr
3.2.3. ETİ-nin təsərrüfatların ərazi və sahəvi strukturuna təsirini qiymətləndirir.	ETT və ETİ -nin fərqləndirilməsi ETİ -nin istehsal, biznes fəaliyyətinə və idarəetməyə təsirinin qiymətləndirilməsi Təsərrüfat sahələrinin inkişaf dinamikasını müqayisəsi	Hasilat, emal edici sənaye, modernizasiya, yaşıl inqilab, biotexnologiya, avtomatlaşma, kosmikləşmə, kompyuterləşmə
3.2.4. ETİ-nin təsərrüfat sahələrinə təsiri sxemini qurur.	ETİ- nin təsiri ilə təsərrüfatın ərazi strukturunun dəyişməsinin əlaqələndirilməsi	Ərazi , sahəvi, aqrar, sənaye, postsənaye
3.2.5. Qlobal ekoloji problemlərin yaranmasında antropogen təsirin rolunu qiymətləndirir	İqtisadiyyatın inkişafı ilə ekoloji problemləri əlaqələndirilməsi	Lokal, regional, qlobal ,ekoloji norma anlayışı, tibbi coğrafiya, qida rasionu

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Coğrafi məkan		
XI SİNİF		
1.1.1. Coğrafi hadisə və proseslərin cəmiyyətin həyatına təsiri ilə bağlı tədqiqatlar aparır və nəticələrini təqdim edir.	Kartoqrafik modelləşdirmə və geoinformasiya anlayışları, coğrafi məlumatların araşdırılması, coğrafi və ictimai hadisə və prosesləri	Kartoqrafik kompyuter proqramları, statistik məlumatlar, məlumatların kompleks təhlili, məlumatların təhlili üçün meyarların seçilməsi,

	geoinformasiyadan istifadə edərək təhlili Müasir problemlərin həllində coğrafiya elminin əhəmiyyəti.	üç ölçülü miqyas
1.2.1. Yer in hərəkətinin coğrafi nəticələrinin regionlar üzrə iqtisadiyyata təsirini əsaslandırır.	Günəş enerjisinin müasir energetikanın struktura təsiri Regionlar üzrə günəş şüalarının düşmə bucaqlarından asılı olaraq kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması	tarazlı inkişaf konsepsiyası, ixracat xarakterli kənd təsərrüfatı məhsulları
1.2.2. Yer in hərəkətinin coğrafi nəticələrini xəritə üzərində iqtisadi cəhətdən qiymətləndirir	Ritmik hadisələrin təsiri ilə yaranan enerji mənbələri Yer in hərəkəti nəticələrinin kənd təsərrüfatının inkişafına və yerləşdirilməsinə təsiri	Günəş enerjisi, günəşli saatların miqdarı, qabarma və çəkilmə
1.3.1. Xəritələrdə təsərrüfatın yerləşməsi qanunauyğunluqları və anomaliyalarına dair məruzə və referatlar hazırlayır.	Kartoqrafik tədqiqat metodları Təsərrüfatın yerləşmə qanunauyğunluğu və anomaliyalar	Qrafik təsvir (qrafik), dioqram (sahəvi, xətti, həcmli), anomaliya, anamorfoz
1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi təsvirini verir.	Kartoqrafik təhlil metodlarından istifadə edərək hər hansı bir ərazinin fiziki-iqtisadi təsviri	riyazi statistika

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Təbiət		
XI SİNİF		
2.1.1. Ərazilərin tektonik quruluşunun və təbii proseslərin ölkələrin iqtisadiyyatında rolunu izah edir.	Geoloji-tektonik və geoloji-geomorfoloji fəlakətli təbiət hadisələrinin yayılmasının coğrafi qanunauyğunluğu İqtisadi və sosial nöqtəyi nəzərdən fəlakətli təbiət hadisələri ilə bağlı statistik məlumatları təhlil edilməsi	neotektonika, kataklizma
2.1.2. Mineral ehtiyatların istifadəsinin proqnozlarına dair hesablamalar aparır	Davamlı inkişaf prinsiplərinə görə xammal ehtiyatlarının istifadəsinin yolları Xammal ehtiyatlarının çatacağı illərin proqnozlaşdırılması	Alternativ enerji mənbələri, aztullantılı və çox tullantılı texnologiyalar, kənd təsərrüfatı, məişət və sənaye tullantıları, ikinci dəfə emal edilən tullantılar

	Mineral ehtiyatlardan istifadə	
2.1.3. Atmosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlərə dair məlumat və təqdimatlar hazırlayır.	Meteoroloji-iqlim hadisələrinin yayılmasında coğrafi qanunauyğunluqlar Atmosfer çirklənmələri və mühafizə tədbirləri Atmosfer çirklənməsinin insan sağlamlığına təsiri	Istixana effekti, ozon dəyişi, turşulu yağışlar, tayfun, toz burulğanı, qasırğa, ayaz, ətraf mühitin qorunması haqqında beynəlxalq müqavilələr
2.1.4. İqlim xəritəsinə əsasən hər hansı ərazinin iqlim şəraitini təhlil edir.	İqtisadi baxımdan iqlim hadisələrinin statistik təhlili	Iqlim xəritələri
2.1.5. Hidrosferdəki təbii sərvətləri iqtisadi və ekocoğrafi cəhətdən qiymətləndirir.	Hidrometeoroloji hadisələrin coğrafi yayılması qanunauyğunluqları Hidrosfer hadisələrinin yaratdığı ekoloji problemlər	Ekosistem, sel, daşqın, qrunut sularının səviyyəsi, kollektor-drenaj
2.1.6. Hidrosferin ekoloji cəhətdən gərgin ərazilərini kontur xəritədə qeyd edir.	Su hövzələrini çirkləndirən əsas mənbələr və onların mühafizəsi	Nüvə silahları, neft tullantıları, çirkab suları, məişət tullantıları, suyun keyfiyyəti və təmizlənməsi,
2.1.7. Bioloji ehtiyatlardan istifadəyə dair proqnozlar verir.	Dünyanın torpaq fondu Dünyanın meşə fondu Tarazlı inkişaf baxımından bioehtiyatların qiymətləndirilməsi	Torpaq kadastrı, meşə yanğınları, meşə massivlərinin tənəzzülü və kəsilməsi, torpaqların tənəzzülü
2.1.8. Bioloji ehtiyatlara dair hesablamalar aparır.	Ərzaq problemi Bioloji resursların ərzaq problemi ilə əlaqəsini statistik məlumatlar əsasında təhlili	Biokütlə, bioenergetika, ərzaq qıtlığı, ərzağın keyfiyyəti, qida rasionu

STANDART	MƏZMUN	AÇAR SÖZLƏR
Cəmiyyət		
XI SİNİF		
3.1.1. Əhalinin tərkibini təhlil edir.	Əhalinin etnik milli tərkibi. Etnogeniz nəzəriyyəsi. Əhalinin məşğulluğu. Əhalinin həyat səviyyəsi. Əmək ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi.	Etnos, passianarlıq, sağlamlıq və təhsil səviyyəsi göstəriciləri, dövrü, struktur, friksion işsizlik,

3.1.2. Əhalinin tərkibinə aid sxemlər, diaqramlar hazırlayır.	Statistik rəqəmlər əsasında demoqrafik göstəricilərə aid sxem, diaqram və kartoqramlarının qurulması	Demoqrafik keçid fazaları Miqrasiya axınları “Əyalət-mərkəz” modeli Məşğulluq, həyat səviyyəsi, yaş-cins tərkibi
3.2.1. Beynəlxalq inteqrasiyanın ölkələrin siyasi həyatında rolunu qiymətləndirir.	İnteqrasiyanın formalaşmasında beynəlxalq iqtisadiyyatın rolunun qiymətləndirilməsi	İnteqrasiya, sahəvi və regional qruplaşdırma, ölkələrarası, hərbi, siyasi, iqtisadi təşkilatlar
3.2.2. Xəritə üzərində inteqrasiyaya aid olan ölkələri qruplaşdırır.	Beynəlxalq birliklərin qruplaşdırılması	Hərbi-siyasi, təhsil, mədəniyyət, idman, dini, turizm
3.2.3. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ölkələrin inkişafındakı roluna dair təqdimatlar edir.	İqtisadi münasibətlərin tarixən dəyişməsinin əsaslandırılması İqtisadi münasibətlərin əsas formaları fərqləndirilməsi Ölkələrarası müqavilələrin iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi. Trans-milli korporasiyalar ilə ölkənin iqtisadi inkişafının əlaqələndirilməsi	Korporasiya, holdinq, investisiya, lizinq, kredit, maliyyə-pul. ÜDM və ÜMM, azad iqtisadi zonalar, iqtisadi böhran, istiqraz, səhmlər, səhmdar cəmiyyətlər, risk, sığorta, bank-vergi, büdcə, gömrük
3.2.4. İqtisadi göstəricilərə əsasən hesablamalar aparır, sxem və diaqramlar qurur.	İqtisadi göstəricilər ilə iqtisadi münasibətlərin inkişafının əlaqələndirilməsi	Məşğulluq, iqtisadi sabitlik, milli gəlir, məhsuldarlıq, alıcılıq qabiliyyəti
3.2.5. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında ekoloji tarazlığın qorunmasını proqnozlaşdırır.	Ekoloji tarazlığın pozulması və qorunması tədbirlərinin qiymətləndirilməsi Təsərrüfat sahələrinin inkişaf prosesində yaranan ekoloji problemlərin araşdırılması Tarazlı inkişaf konsepsiyasının qiymətləndirilməsi Ekoloji problemlərin həlli yollarına aid layihələrin hazırlanması	Ekoloji tarazlıq, ekoloji qiymətləndirmə, ekoloji təcavüz, davamlı inkişaf, ekoloji maarifləndirmə, ekoloji mədəniyyət, valyontarizm

TESAURUS

Kurrikulum- təhsilin məzmunu, təşkili və qiymətləndirilməsi ilə bağlı bütün məsələləri özündə əks etdirən konseptual sənəddir.

Milli kurrikulum- ölkə miqyasında təhsilin hər bir pilləsindəki fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə imkan yaradan və onları istiqamətləndirən konseptual sənəddir.

Coğrafiya fənn kurrikulumu- fənn üzrə fəaliyyətləri istiqamətləndirən konseptual sənəddir.

Coğrafiya təliminin məzmunu- şəxsiyyətin formalaşmasına yönəlmiş bacarıqlar şəklində ifadə edilən təlim nəticələrinin (təlim standartlarının) məcmusudur.

Təlim nəticəsi- müəyyən bir mərhələdə mənimsənilməsi nəzərdə tutulan və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş təlim nailiyyətlərinin konkret bir səviyyəsidir.

Məzmun xətti- coğrafiya fənnin xarakterinə uyğun ümumi təlim nəticələrinin reallaşmasını təmin etmək üçün müəyyən olunan məzmununun zəruri hissəsidir.

Məzmun standartı- təhsil alanların bilik və bacarıq səviyyəsinə qoyulmuş dövlət tələbidir.

Qiymətləndirmə standartı- təhsil alanların nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir.

Təlim strategiyası- təhsil prosesində istifadə olunan forma, metod, üsul və vasitələrin məcmusudur.

Coğrafiya dərslisi- dövlət təhsil standartları əsasında hazırlanmış kurrikullara uyğun olan, şagirdlərdə müstəqil tədqiqatçılıq və yaradıcılıq vərdişlərinin aşılmasına, demokratik dünyagörüşünün formalaşmasına imkan yaradan, onları düşünməyə sövq edən, məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirən, tətbiqi xarakter daşıyan, integrativ xüsusiyyətə malik əsas dərslər vəsaitidir.

Inteqrasiya - müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişaf və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmağı və onları sistemləşdirməyi tələb edən didaktik prinsipdir. Dünyanın təhsil təcrübəsində şaquli və üfüqi olmaqla onun iki növündən istifadə edilir.

Fəndaxili inteqrasiya - təlim prosesinə istiqamət verən aparıcı rola malikdir. Bu inteqrasiya modeli fənni tədris edən müəllimdə bilik və bacarığı əlaqəli və eləcə də ayrılıqda görə bilmək qabiliyyətini tələb edir. Tədris olunan mövzuda fənnin məzmun xəttinə uyğun olaraq tələb olunan bilik və bacarıqlar diqqət mərkəzində olmalıdır, əsasən müəyyən etmək olar ki, bu model şagirdyönümlü təlim prosesinin tərkib hissəsi kimi, onları dərk etmə və sosial bacarıqlarını (çalışma həlli, müstəqil qərar çıxarma, tənqidi və yaradıcı düşünmə bacarıqları, eləcə də biliklərin həyata tətbiqi qabiliyyətini inkişaf etdirmək imkanına malikdir.

Fənlərarası inteqrasiya – hər hansı mövzunun tədris edilməsində iki və ya daha artıq fənn sahəsindən əldə edilən məzmunun öyrədilməsidir. İnteraktiv

kurrikulumda fənlərarası əlaqənin tətbiqi biliyin sistemli şəkildə öyrədilməsinin açarıdır, çünki müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf edən elmlər arasında əlaqə, başqa sözlə deyilsə, **assosiasiya** yaratmaq idraki fəaliyyətin əsas proseslərindən biridir. Biliklərin inteqrasiyası şagirdlərin canlı və cansız təbiət hadisələri həmçinin təbiət və cəmiyyət hadisələrinin ümumi əlaqələrini dərk etməyə xidmət edir, eləcə də öyrəndikləri problemləri bir yerdə nəzərdən keçirərkən səmərəli konsepsiyaların formalaşmasına və onların təqimatına diqqət yetirir.

Pedaqoji innovasiya- təhsil müəssisələrində, pedaqoji nəzəriyyələrdə, müəllim və şagirdlərin fəaliyyətlərində, təlim-tərbiyənin məzmununda, forma, üsul və vasitələrində, idarəetmədə, məqsəd və nəticələrdə, ümumən, pedaqoji sistemdə baş verən yeniliklərdir. Onlar müəyyən dövr ərzində sabit qalaraq ənənəvi qaydada davam etdirilir, həmin dövrün səciyyəvi pedaqoji hadisəsinə çevrilir.

Nəticəyönümlülük- yeni kurrikulumların hazırlanmasında nəzərə alınmış əsas prinsiplərdən biridir. Bu prinsipin tələbinə görə müəyyən olunmuş bacarıqlardan ibarət zəruri məzmun nəticələr formasında verilir.

Taksonomiya- yanan sözdür (taxus-qayda ilə yerləşmə+qanun deməkdir), təlim məqsədlərinin şəbəkəli və ya sistemli təsnifatıdır. Elmi termin kimi ilk dəfə botanika və zoologiyada əmələ gəlmiş, heyvanların və bitgi orqanizmlərinin qruplara görə bölgüsü anlamında işlənmişdir. 30-cu illərdə psixologiyada istifadə olunmağa başlanmışdır.

Şəxsiyyətyönümlülük – Milli Kurrikulumun hazırlanması zamanı nəzərə alınmış didaktik prinsiplərdən biridir. Onun tələbinə görə, kurrikulumların tərkibində olan təlim standartları, strategiyaları və qiymətləndirmə mexanizmləri şagird şəxsiyyətində idraki, hissi və psixomotor bacarıqlar əsasında yaranan keyfiyyətlərin formalaşmasına yönəlir. Çox vaxt bu keyfiyyətlər kompetensiyalar (səriştələr, qabiliyyətlər), dəyərlər və ya mədəniyyətlər terminləri ilə ifadə edilir. Şəxsiyyətyönümlü təhsilin keyfiyyət göstəricisi sadəcə bilik və ya bacarıqlar deyil, milli səviyyədə müəyyən olunmuş ümumi nəticələrə uyğun səviyyənin (kompetensiya, keyfiyyət və ya mədəniyyət göstəricilərinə uyğun səviyyənin) əldə edilməsidir.

Təhsildə qiymətləndirmə sistemi- beynəlxalq milli və məktəb səviyyələrində aparılan qiymətləndirməni əhatə edir. Orada zəruri məzmunun (qiymətləndirmə standartlarının), vasitələrin (test, sual və s.), formaların, üsulların müəyyənləşdirilməsini və onların reallaşdırılmasına aid prosedurları özündə birləşdirir.

Fəal (interaktiv) təlim- şagirdlərin idrak fəallığına əsaslanır, təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitinin yaradılmasını tələb edir.

İdrak fəaliyyəti- idrak prosesində həyata keçirilən fəaliyyətdir. Psixoloqların fikrincə, idrak fəaliyyətində bilmək, anlamaq, tətbiq etmək, sintez etmək və dəyərləndirmək əsas mərhələlər hesab olunur. Müasir təhsil konsepsiyasına görə, şagirdin təlim fəaliyyətinin psixopedaqoji əsasını məhz həmin parametrlər təşkil edir. Ona görə də “hafizə məktəbi”ndən fərqli olaraq “təfəkkür məktəbi”ndə təlim standartları hazırlanarkən onlar əsas götürülür.

Mifologiya - dünya haqqında ibtidai icma cəmiyyəti insanına məxsus fantastik təsəvvür və mifləri öyrənən elm. İbtidai icma dövründə insan özünə yaxın və doğma olan icma-tayfa münasibətlərini onu əhatə edən bütün əşya və hadisələr

üzərinə keçirirdi. Torpaq, səma, bitki və heyvanlar aləmi universal tayfa icması şəklində təsəvvür olunur və bu icmada bütün əşyalar təkcə canlılar kimi yox, həm də şüurlu və mütləq bir biri ilə qohum olan məxluqlar kimi anlaşılırdı. Bu təsəvvürlər mifologiyada ümumiləşirdi. Buna görə də Allah-sənətkar, allah-maldar, allah-döyüşçü, allah-əkinçi və s. mifoloji obrazlar yaranırdı.

Şumer - eramızdan əvvəl 6-cı minillikdən başlayaraq cənubi İkiçayarasında (yəni Mesopotamiyada) mövcud olmuş ən qədim insan sivilizasiyası. Sakinləri Şumer dilində danışmışlar. Şumerlərin prototürklər olmasını iddia edən bir çox alimlər var. Onlar səbəb kimi şumerlərin dilindəki bir çox sözlərin bu gün də olduğu kimi türkdilli xalqların dilində işlənməsi və ya qədim (ümumi) türk dilinin lüğətinə daxil olmasıdır.

Babil- (Akkad dilindəki "Allahın qapısı" mənasını verən "*bab-İllu*" sözlərindən) - E.ə. II minilliyin əvvəllərində Mesopotamiyada mövcud olmuş şəhər dövlət. Qədim dünyanın ən böyük şəhərlərindən biri. Babil şəhər dövləti e.ə. XIX əsrdə Babilistan dövlətinə çevrildi^[1]. Babilin qalıqları Dəclə və Fərat çaylarının qovuşduğu ərazidə, indiki Bağdad şəhərindən 85 km cənubdakı Əl-Hillə şəhərinin yerində tapılmışdır. Tarixi mənbələr göstərir ki, əvvəllər kiçik şəhər olan Babil e.ə. III minilliyin əvvəllərindən başlayaraq inkişaf etməyə başlamışdır. Şəhər I Babil çarlığının zamanında çiçəklənmə dövrünü yaşamış və siyasi mərkəz halına gəlmişdi. E.ə. 2300-cü ilədək Babilistanın "müqəddəs şəhəri" və e.ə. 612-ci ildən Yeni Babil çarlığının mərkəzi olmuşdur. Babilin Asma bağları qədim dünyanın 7 möcüzəsindən biri hesab olunurdu.

Azımut - Şimala olan istiqamətlə verilən istiqamət arasında qalan və saat əqrəbinin hərəkəti üzrə ölçülən bucaqlara deyilir.

Akkumulyasiya – yumşaq çöküntülərin yer səthində toplanma-çökmə prosesləridir. Bu prosesləri əmələ gətirən amillərdən asılı olaraq akkumulyasiya külək, buzlaq, vulkan akkumulyasiyalarına ayrılır

Orbit – Göy cisiminin mərkəzi cisim ətrafında hərəkət etdiyi yoldur.

İzoterm - iqlim xəritələrində müəyyən vaxt ərzində orta temperaturu eyni olan müxtəlif yerləri birləşdirən izoxət. İlk dəfə xəritədə izotermi 1817-ci ildə A.Humboldt istifadə etmişdir.

Terrikon təpələr - İqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksək olduğu bəzi regionlarda uzun müddət istismarda olan mədənlər artıq əhəmiyyətini itirmişdir. Həm də istehsal prosesində mədənlərin kənarlarına xeyli miqdarda “tullantılar” tökülür. Bu “tullantılar” ın istifadəsi iqtisadi cəhətdən səmərəli deyil, çünki süxurdakı filizin tərkibi “kasıbdır”. Sənayenin tullantılarının litosferdə toplanmasına və onu çirkləndirilməsinə ən tipik misal **terricon təpələrdir**. Terrikon təpələr özləri ekoloji gərginlik yaratmaqla yanaşı-adətən məhsuldar torpaqlardan istifadəni mümkünsüz edir.

Atmosferdə itixana effekti- son illər hava qatı global çirklənməyə məruz qalmışdır. XIX əsrin sonunda amerikalı fizik Vud adi şüşədən hazırlanan ilk parnikin modelini yaratmış və göstərmişdir ki, istiliyin udulması və əks olunması arasındakı balans pozmaqla əlavə istilik almaq mümkündür.

Hidrosferin ekologiyası - Təbiətdə suyun əhəmiyyəti, onun bitki və canlıların həyatında rolu (bitkilərin 90%, canlı və insanların 75% sudan ibarətdir)

haqqında məlumatınız var. Suyun ən qədimdən məişətdə yüksək qiymətləndirilməsi hamıya aydındır. Hesablamalar göstərir ki, şəhər əhalisi hər gün 150 litr, kənd əhalisi isə 55 litr su istifadə edir. Moskva, Sankt-Peterburq, Daşkənd, Bakı kimi iri şəhərlərdə təsərrüfatsızlıq üzündən bu rəqəm daha böyükdür. (600-700l/sutka). Sudan istifadə etməyin ən perspektiv yolu, ondan qənaətlə istifadə etmək olsa da, hazırda suyun təkrar istehsalı texnologiyası daha sərfəli hesab edilir. Lakin bütün hallarda Hidrosferi çirklənmədən təmizləmək yox, onu qorumaq, mühafizə etmək daha məqsəduyğundur.

Biosferin ekologiyası-əslində insanın özünə olan münasibətdir: Yarandığı gündən insan ilk növbədə ətrafındakı bitki və heyvanlar aləminə-qida mənbəyi kimi yanaşmış və ondan istifadə etməyə çalışmışdır.

A. Vegener nəzəriyyəsi - Vegnerə görə, mezozoyda pangeya ayrı-ayrı qaymalara bölünmüş və onları bir birindən uzaqlaşmışdır. Əvvəlcə Avstraliya Hindistandan, sonra Afrika Madaqaskardan, Cənubi Amerika Afrikadan, daha sonra Madaqaskar Hindistandan, Avropa ŞimaliAmerikadan ayrılmışdır.

Qayma – Yer qabığının qədim kristalix suxurlardan əmələ gəlmiş və yuxarı qalxmış hissəsidir. Burada, kristalix suxurların səthində bəzən ancaq metamorfizləmiş çöküntülər olur, qırışıqlığa isə təsadüf edilmir.

Kanyon – dərin və dik yamaçlı dar dərəyə deyilir. Kanyon çox hallarda çöküntü suxurları üfiqi yatmış və ya lava ilə örtülmüş quru iqlim olan platolarda əmələ gəlir.

Zenit- günəşin müşahidəçinin başı üzərində, göy qübbəsindəki ən yüksək nöqtəsidir.

Əhali coğrafiyası – iqtisadi coğrafiyanın xüsusi bir şöbəsidir. Əhali coğrafiyası əhalinin ya bütövlükdə Yer kürəsində və ya ayrı-ayrı qitələrdə, ölkələrdə tərkibini və yerləşməsini öyrənir.

Əhalinin sıxlığı - bir qitənin, adanın və ya dövlətin ərazisində 1 km² sahəyə düşən adamların miqdarıdır.

Antropogen – Yerin geoloji tarixində dördüncü dövrə verilmiş addır. Bu dövrün əvvəlində insan meydana gəlmişdir, buna görə də 1922-ci ildə A.P.Pavlov tərəfindən belə adlandırılmışdır.

Landşaft – Yerin coğrafi təbəqəsinin inkişafında təbii surətdə əmələ gələn və öz coğrafi quruluşuna görə digər sahələrdən keyfiyyətcə fərqlənən nisbətən yekcins sahəyə deyilir.

Arid iqlim – Quru və isti iqlimdir. Arid iqlimində düşən yağıntının miqdarı buxarlanan suyun miqdarından bir neçə dəfə azdır. Belə iqlim sahəsində, mənbəyi arid sahədən kənarında olan çaylar müstəsna edilərsə, daimi axan çay yoxdur.

Humid iqlim – Rütubətliyi artıq olan iqlimdir. Humid iqlimdə yağıntıların miqdarı buxarlanan və yerə hopan suyun miqdarından xeyli çox olur və artıq qalan su yer səthində şay şəbəkəsi, çay dərələri əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Torpaq kadastrı - torpaq istifadəçiliyinin dövlət qeydiyyatı, torpaqların kəmiyyət və keyfiyyət uçotu, bonitirovkası və iqtisadi qiymətləndirilməsi üzrə məlumatların məcmusudur.

Coğrafi determinizm- coğrafi determinizm nəzəriyyəsinin tərəfdarları (L.Ş.Monteskye, H.T.Bokl və b.) cəmiyyətin inkişafının əsas amilini “Landşaftın

münbitliyində”, əlverişli iqlim şəraitində, təbii iqlim şəraitində və s. görürdülər. Coğrafi determinizm cərəyanı cəmiyyətin inkişafının səbəblərini maddi amillərdə, istehsal prosesində axtarmaqla faydalı iş görmüşdür. Lakin həmin cərəyanın coğrafi mühiti cəmiyyət inkişafının əsas yeganə müəyyənədicisi amili hesab etməsi yanlış idi.

Urbanizasiya - cəmiyyətin inkişafında şəhərlərin rolunun artırılması. Urbanizasiyanın səbəbləri şəhərlərdə sənayenin həcmünün artması, onların inzibati, siyasi və mədəni əhəmiyyətinin artması, ərazi üzrə əmək bölgüsünün formalaşmasıdır. Urbanizasiya üçün xarakterik olan, kənd və kiçik şəhərlərdən əhalinin iri şəhərlərə iş və mədəni-məişət tələbatı üçün köçməsidir. Urbanizasiyaya əks proses ruralizasiya adlanır.

Ozon deşiyi- atmosferdə 20-25km yüksəklikdə yerləşən ozon qatında yaranır. Bu qat Günəşdən Yerə düşən, bitki və canlılar üçün məhvədicisi sayılan ultrabənövşəyi şüaları udur. Hazırda atmosferin çirklənməsi üzündən ozon təbəqəsi nazıqlaşmış, bəzi yerlərdə isə hətta deşiklər əmələ gəlmişdir. İlk baxışdan qorxulu görünməyən bu atmosfer hadisəsi əslində Yerdə həyatın məhv olmasına səbəb ola bilər.

Modernizasiya –yeniləşmə, hər hansı obyekt və prosesin təzədən, təkmilləşdirilmiş variantda təqdim olunması. Cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni həyatında baş verən modernizasiyalar inkişafa təkan verir.

Talassakartiya – Yer kürəsində su mərhələsi. Su sahəsinin qurulara nisbətən daha geniş yer tutduğu dövr nəzərdə tutulur. Tarixi baxımdan nəhəng imperiyaların dənizlərdəki hakimiyyətidir.

Tellurikratiya - Yer kürəsində quru mərhələsi. Quru ərazilərin su sahəsinə nisbətən daha böyük olduğu dövrə deyilir. Tarixi baxımdan tellurikratiya nəhəng imperiyaların qurudakı hakimiyyətini genişliyi nəzərdə tutulur.

Konvirgent sərhəd- litosfer tavalarının toqquşduğu, planetar sıxılma zonaları. Zəlzələ və vulkan hadisələrinin intensiv olduğu seysmik zonalardır.

Kataklizma –məhv olma anlamındadır. Hər hansı geoloji era və ya dövrün sonunda üzvü aləmin məhvi və yenilərinin əmələ gəlməsi üçün mövcud olanların dağılmasıdır.

Neotektonika- paleogen, neogen və dördüncü dövrdə baş verən tektonik hərəktələrdir. Bu proseslər Yer səthində relyefin dəyişməsinə səbəb olur. Hazırda baş verən seysmik proseslər neotektonikanın tərkib hissəsidir.

Divirend sərhəd –Litosfer tavalarının ayrılma zonaları. Atlantik və Hind okeanlarında Orta okean dağ silsilələri və Rift dərələri ilə səciyyəvi olan tektonik ərazilərdir.

Kollaps vəziyyəti - Bioloji potensialın və məhsuldarlığın tam itirilməsi, məzmunca yeni, antropogen mənşəli kompleksin yaranması

RESURSLAR

Coğrafiya fənni üzrə məzmun standartlarının reallaşdırılması üçün vacib olan resurslar aşağıdakılar hesab edilmişdir.

1. Müxtəlif məzmunlu xəritələr (siyasi, iqtisadi, fiziki, topoqrafik, tematik, ümumcoğrafi, tektonik, iqlim, biocoğrafi, zoocoğrafi, regionlar, dünya və s)
2. Müxtəlif miqyaslı xəritələr (böyükmiqyaslı, ortamiqyaslı, kiçikmiqyaslı)
3. Üçölçülü xəritələr
4. Kontur xəritələr
5. Qlobuslar (fiziki, siyasi)
6. Telluri
7. Ayın hərəkətini göstərən əl ilə işləyən cihaz
8. Ayın modeli
9. Günəş sisteminin modeli
10. Vulkan modeli
11. Yağışölçən
12. Günəş saati
13. Termometr
14. Menzula
15. Planşet
16. Kompas
17. Barometr-anoroid
18. Nivelir
19. Qnomon
20. Anonometr
21. hiqrometr
22. Ruletka
23. Qarölçən
24. Eklemetr
25. Çöl pərgarı
26. Vizir xətkəsi
27. Transportir
28. Teodolit
29. Blok-dioqramlar
30. Karto-sxemlər
31. Atlaslar
32. İKT materialları
33. Elektron multimedia dərslikləri
34. Kompyuter
35. Proyektor
36. Coğrafi şəkillər
37. Mineral və dağ suxurları kolleksiyaları
38. Torpaq kolleksiyaları
39. Herbarilər
40. Marker

- 41.Flipçat
- 42.Coğrafi ensiklopediyalar
- 43.Fluger
- 44.6-11 ci siniflər üzrə coğrafiya dərslikləri
- 45.MIMIO lövhə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2003
2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu) “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2007, № 2.
3. Mərdanov M., Şahbazlı. F. Azərbaycan təhsil siyasəti (1998-2004). I kitab, Bakı, “Çaşıoğlu”, 2005.
4. Mərdanov M., Şahbazlı F. Azərbaycan təhsil siyasəti (1998-2005). II kitab, Bakı, “Təhsil”, 2005.
5. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri(qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında) Müəllimlər üçün vəsait .(müəllif qrupu)Bakı.2005(İREX təşkilatının xətti ilə)
6. İntqrativ kurikulum: Mahiyyəti və nümunələr. Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu) Bakı, 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə)
7. Veyisova. Z. Fəal/interaktiv təlim:Müəllimlər üçün vəsait.2007
8. İnsan hüquqlarının tədrisi.Müəllimlər üçün vəsait.Norveç qaçqınlar şurası.2003
9. Əlizadə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, Pedaqogika, 2004
- 10.Seyfullayeva. N. və Əliyeva. E. Coğrafiya fənni üzrə təlimin təşkil formaları və üsulları. Bakı 2009
- 11.Qədimova.X. İnteraktiv təlim metodları.Bakı.2005
12. Orta məktəbdə coğrafiya təliminin metodikası. Bakı 1978.
13. Mustafayeva., R.Ş. Mustafayeva S.Ə. Pedaqogika: ümumi pedaqogika üzrə mühazirə xülasələri. Bakı: 2002, 143 s.
14. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, “Təhsil”, 2008, 480 səh.
15. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. Bakı, “Kövsər”, 2008, 224 səh.
16. İbtidai siniflər üçün yeni fənn kurikulumlarına dair gündəlik planlaşdırma nümunələri. Bakı, “Kövsər”, 2010, 196 səh.
17. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları). Bakı, “Kurikulum” jurnalı, 2010, №3, səh. 115-130.
18. Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Bakı, “Mütərcim”, 2011, 344 səh.
19. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). Bakı, “Mütərcim”, 2012, 402 səh.
20. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə Konsepsiyası. Bakı, “Kurikulum” jurnalı, 2009, №2, səh. 138-150.

